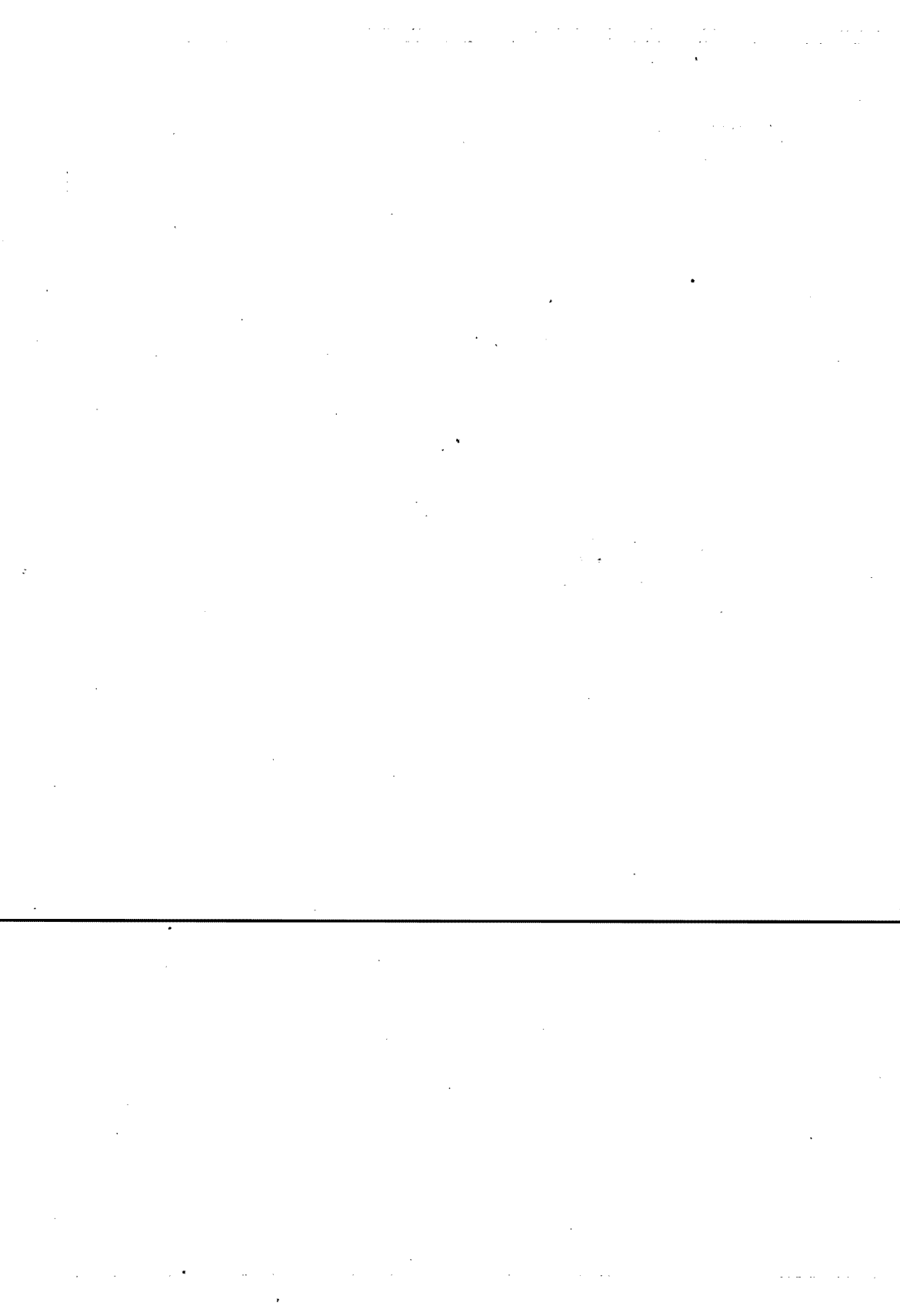

Ο ΙΔΡΥΤΗΣ ΤΗΣ «ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ»
ΜΑΚ. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1 ΙΟΥΛΙΟΥ 1868—22 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1938

Τῆ 22 παρελθόντος Ὀκτωβρίου, περί ὥραν 9.10' π. μ., μετὰ δλιγοήμερον νόσον παρέδιδε τὸ πνεῦμα εἰς τὸν Κύριον ὁ ἱδρυτὴς τῆς «Θεολογίας» Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἀφοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀσθενείας του ἐπανειλημμένως μετέλαθεν ἐπὶ κλίνης τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Τὸ θλιβερὸν συμβάν ἠγγέλθη ἀμέσως εἰς τὸν προεδρεύοντα τῆς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν συνεδριαζούσης Ἱερᾶς Συνόδου Σεβ. Μητροπολίτην Φθιώτιδος κ. Ἀμβρόσιον, ὅστις ἐγερθεὶς ἀνεκοίνωσεν αὐτὸ εἰς τοὺς συνοδικοὺς συνέδρους, οἵτινες ὄρθιοι ἐπ' ἴσης ἤκουσαν τὴν λυπηρὰν εἶδησιν. Ἐἶτα ὁ Βασιλικὸς παρὰ τῆ Ἱερᾶ Συνόδῳ Ἐπίτροπος κ. Δ. Πετρακάκος εἶπεν:

«Ἡ Πολιτεία συμερίζεται βαθέως τὴν ἦν τόσον εὐγλώττως διηρομήνευσεν ὁ ἅγιος Τοποτηρητὴς ὁδύνην τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ δυσαναπληρώτῳ ἀπολείᾳ τοῦ Προθιεράρχου ἡμῶν, συμετέχουσα ἰσαδέλφως τοῦ βαρέως αὐτῆς πένθους.

Ἐπεσεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ μνημειώδει ἀληθῶς ἐκτελέσει τοῦ ἱεροῦ του καθήκοντος καὶ πίπτων εὐθύτατον ἐχάραξεν ἡμῖν τὸν δρόμον τῆς προσηλώσεως πρὸς τὰς εὐαγγελικὰς ἀρχὰς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς αὐτοθυσίας ἐν τῷ καθήκοντι.

Ἡ φωτεινὴ καὶ πανσεβάσμιος τοῦ Προέδρου ἡμῶν μορφή θέλει παραμείνει ἀλησιμόνητος ἐπὶ μήκιστον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων ἡμῶν, οἵτινες ἐν τοσοῦτῳ ματαίως θὰ ἀναζητῶμεν τὸν ἐν ὑστέροις μάλιστα χρόνοις ὑπέροσφον διδάσκαλον καὶ μακρόθυμον Ποιμενάρχην, οὗτινος ἡ μακρὰ ὑπερδεκαπενταετῆς ποιμαντορία τὸν φωτεινότερον ἀποτελεῖ σταθμὸν καὶ ἐν τῇ ἐμπράκτῳ πολλαπλῇ καὶ εὐεργετικῇ ἐκδηλώσει τοῦ ἔργου τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ἔθνους.

Πρὸ δὲ τῆς γονιμοτάτης πνευματικῆς τοῦ Προθιεράρχου παραγωγῆς, δι' ἧς ὑπερανθρώπως ἐπλούτισε τὴν ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην, σύγχρονοὶ τε καὶ μεταγενέστεροὶ θὰ ἐξίστανται πάντοτε, ἀποροῦντες πῶς ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀνδρός, ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων μάλιστα περιβεβλημένου βαρειῶν ὑποχρεώσεων, ἐξήρχεσεν εἰς τοσοῦτον ἐργασίας ὄγκον.

«Κλίνωμεν γόνυ εὐλαβὲς πρὸ τῆς σεμνῆς καὶ σεβασμίας σοφοῦ τοῦ Πρωθιεράρχου ἡμῶν, δεόμενοι ἵνα Κύριος ὁ Θεὸς ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν σκηναῖς δικαίων».

Μεθ' ὃ οἱ Σεβ. συνοδικοί κατήλθον εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου ἐνθα ἐψάλη τρισάγιον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τοῦ τελευτήσαντος Πρωθιεράρχου, κατόπιν δὲ ἡ Ἱερά Σύνοδος συγκροτήσασα ἑκτακτον συνεδρίαν ἤγγειλε τὸ γεγονός εἰς τε τὸ χριστεπώνυμον τῆς Ἐκκλησίας πλήρωμα καὶ εἰς τὰς ὀρθοδόξους Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας, διέκοψε δὲ τὰς ἐργασίας τῆς εἰς ἐνδειξιν πένθους.

Τὸ σεπτὸν σκήνος τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου ἀπετέθη ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῶ, εἰς προσκύνησιν δὲ παρήλασαν μυριάδες λαοῦ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας (24) καθ' ἣν παρέστησαν ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς, οἱ Πρίγκηπες, ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ ἀπειρον λαοῦ πλήθος, ἐν βαθείᾳ συγκινήσει ἀκολουθήσαν τὴν ἐκφορὰν μέχρι τοῦ τάφου. Τὰ κατὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν κήδευσιν τοῦ ἀειμνήστου Πρωθιεράρχου ἐξετέθησαν ἐν ἰδίῳ τεύχει τοῦ ἐπισήμου Δελτίου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησία» (29 Ὀκτ. 1938, ἀριθ. 43—44).

Μετὰ τὸ πέρας τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ζακύνθου Χρυσόστομος εἶπε τὸν ἐπόμενον ἐπικηδεῖον :

«Οὐκ ἔγωγ ὁ ἄνθρωπος τὸν καιρὸν αὐτοῦ, ὡς οἱ ἰχθύες οἱ θηρεύμενοι ἐν ἀμφιβλήστρω κακῷ, καὶ ὡς τὰ ὄρνεα τὰ θηρεύμενα ἐν παγίδι, ὡς αὐτὰ, οὕτω καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων παγιδεύονται εἰς καιρὸν πονηρόν, ὅταν ἐπιπέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ἄφνω».
(Ἐκκλῆσ. 9', 12)

Μεγαλειότατε,

Ὡς κεραυνὸς σμερδαλέος, ὡς λαῖλαψ ἀγρία καὶ ἀδυσώπητος, ἔφθασεν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν ἡ εἶδησις τοῦ θανάτου τοῦ Προκαθημένου αὐτῆς Πρωθιεράρχου τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ἐνῶ οὕτως ὡς ἀκάματος φρουρὸς ἐπὶ τῶν ἐπάξεων τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἠγρούπνει ἐπὶ τοῦ ποιμνίου του καὶ ὡς ποδηγέτης καὶ ὑποδειγματικὸς διδάσκαλος τοῦ λαοῦ ἔδιδε τὰς καλλιτέρας νοουθεσίας εἰς αὐτόν· ἐνῶ ὡς πολυίδμων σοφὸς καὶ ὀρθορὸς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης συγγραφεὺς τὰς ἀξιολόγους αὐτοῦ καὶ σπουδαίας ἔξεπώνει ἐπιστημονικὰς ἐργασίας· ἐνῶ εὕρισκετο ἀκόμη ἐν μέσῳ τοῦ ἀγαπητοῦ ποιμνίου του, ἐπιδαφιλεύων αὐτῷ τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας του ὡς ἀγα-

θός και γλυκὺς Ποιμενάρχης, αἴφνης βαρεῖα και βροτολογιὸς καρδιακὴ νόσος, ὡς πέλεκυς ἐπὶ τὴν ρίζαν καλλικόμου και ὑψικαρήνου δρυός, παρουσιασθεῖσα ἐν διαστήματι δώδεκα μόνον ἡμερῶν ἐξήντησε και ἠτόνησε τὰς ἀκμαίας αὐτοῦ σωματικὰς δυνάμεις, σταματήσασα αἰφνιδίως τὸν ροῦν τοῦ πολυχεύμονος και βαθυρρόου τούτου τῆς γνώσεως, τῆς σοφίας και τῆς ἀγαθότητος πηγαμοῦ, διὰ νὰ εὐθεθῶμεν σήμερον ἀπέναντι αὐτοῦ νεκροῦ μὲν και ἀφώνου, πλὴν ὅμως και ἀπὸ τῆς θέσεώς του ταύτης διὰ τοῦ παραδείγματός του, τῆς ἠθικῆς του ἀξίας και δυνάμεώς και τῶν θαυμαστῶν ἔργων του διδάσκοντος ἡμᾶς.

Οὕτως ἠθέλησεν ὁ Κύριος, Οὐ αἶ βουλαὶ ἀνεξιχνίαστοι και ἀνεξερεύνητοι.

Διὰ τοῦτο και ὁ Ἐκκλησιαστής λέγει, ὅτι δὲν γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὥραν τοῦ θανάτου, ὡς οἱ ἰχθύες οἱ ἐμπλεκόμενοι εἰς τὰ δίχτυα τῶν ἀλιέων, ὡς τὰ πτηνὰ τὰ θηρευόμενα ἐν ταῖς παγίσιν τῶν θηρευόντων, χωρὶς νὰ προῖδωσι τὸν ἀπειλοῦντα αὐτὰ κίνδυνον.

Ὁ εἰς Κύριον μεταστὰς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν και Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀειμνηστὸς Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἐγεννήθη τῇ 1 Ἰουλίου τοῦ 1868 ἐν Μαδύτῳ τῆς Θράκης ἐκ γονέων εὐσεβῶν, τοῦ ἱερέως Ἀναστασίου και τῆς Φωτεινῆς ἐπομένως ἤγεν ἡλικίαν περίπου ἔτων 71· ἐγαλουχήθη δὲ παρ' αὐτῶν μὲ τὰνάματα τῆς εὐσεβείας και πάσης ἐν γένει χριστιανικῆς ἀρετῆς, ὡς συμβαίνει εἰς πάσας τὰς μεγάλας ἐκκλησιαστικὰς, πολιτικὰς και ἐπιστημονικὰς φυσιογνωμίας, διαπαιδαγωγηθεῖσας πρεπόντως και ἐπιμελῶς ἐν τῇ ἀρετῇ και τῇ εὐσεβείᾳ ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀβγουστίνου, τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Χρυσόστομου, και λοιπῶν ἄλλων ἐξόχων και μεγάλων τῆς Ἱστορίας ἀνδρῶν, ἐπεράτωσε τὰς προκαταρκτικὰς αὐτοῦ σπουδὰς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι, ἐφοίτησεν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν και τὴν Ἱερατικὴν Σχολὴν τῆς ΚΠόλεως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1884 μέχρι τοῦ 1887. Κατόπιν ἐφοίτησεν εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Σιαυροῦ τῶν Ἱεροσολύμων και, μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν διάλυσιν αὐτῆς, εἰς τὴν ἀκμάζουσαν τότε Εὐαγγελικὴν Σχολὴν τῆς Σμύρνης, ἐκ τῆς ὁποίας ἔλαβε και τὸ Γυμνασιακὸν δίπλωμα.

Μετὰ ταῦτα ἐφοίτησεν ἐπὶ διετίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1889 μέχρι τοῦ 1891 εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, συγγραφέας, φοιτητῆς τότε ὢν, τὴν πρώτην αὐτοῦ ἱστορικὴν πραγματείαν περὶ τῆς Μαδύτου, τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος· τυχὼν δὲ τῆς προστασίας τῆς ἀειμνήστου Βασιλίσσης Ὀλγας μετέβη πρὸς εὐρύτερας

εϊδικὰς θεολογικὰς σπουδὰς εἰς Ρωσσίαν, ἔνθα ἐπὶ τετραετίαν φοιτήσας ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Ἀκαδημαῖαις τοῦ Κιέβου καὶ τῆς Πετρούπολεως ἀπὸ τοῦ 1891 μέχρι τοῦ 1895, ἔλαβεν ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης τὸ θεολογικὸν δίπλωμα.

Ὑστερον ἐπανιδρυθείσης τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ διωρίσθη Καθηγητὴς αὐτῆς τῷ 1895 καὶ μετὰ τετραετίαν διευθυντὴς αὐτῆς, ὅτε καὶ προσῆλθεν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου προχειρισθεὶς τῇ μὲν 28 Μαΐου τοῦ 1900 εἰς Διάκονον, τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς Πρεσβύτερον καὶ Ἀρχιμανδριτὴν παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων εἰς ἡλικίαν 32 ἐτῶν.

Ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Σταυροῦ εἰργάσθη συνεχῶς ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1895 μέχρι τοῦ 1909.

Ὁ ἀείμνηστος Διευθυντὴς τῆς Σταυριάδος Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ Ἀρχιμανδριτὴς τότε Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἀνέδειξε μεγάλως τὴν Σχολήν, ἠγαπήσεν αὐτὴν καὶ ἠγαπήθη ὑπὸ τῶν σπουδαστῶν της, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος. Κατὰ τὸν ἐνσκήψαντα δέ, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, δεινὸν τότε ἐν τῇ Σιωνίτιδι Ἐκκλησίᾳ σάλον ἀπομακρυνθεὶς ἔξ Ἱεροσολύμων, διέτριψαν ἐπὶ διετίαν περίπου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, γενόμενος Προϊστάμενος τῶν Ἱερῶν Ναῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Ἀλεξανδρείας (1909—1911), πάντοτε ἀσχολούμενος περὶ τὰς ἀγαπητὰς αὐτῷ ἐπιστημονικὰς μελέτας.

Κατὰ τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατριβῆς του, ἦτοι τὸ 1910, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀπένευμεν αὐτῷ «ὡς πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἔργα συγγράφαντι» τὸ δίπλωμα Ἐπιτίμου Διδάκτορος τῆς Θεολογίας.

Τῷ 1911 διωρίσθη Διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἐργασθεὶς ἐπὶ δωδεκαετίαν ἀπὸ τοῦ 1911—1923. Διευθυντὴς δὲ ὢν τῆς Σχολῆς ταύτης ἐξελέγη τῇ 5ῃ Φεβρουαρίου τοῦ 1914 καὶ Καθηγητὴς τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, διαδεχθεὶς τὸν ἀείμνηστον Καθηγητὴν Ἀναστάσιον Διομ. Κυριακόν, ὡς τακτικὸς δὲ Καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐδίδαξεν ἐπὶ ἑννέα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1923.

Τῇ 8 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1923 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς πενταμελοῦς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Ἀθηνῶν.

Κατόπιν δὲ δι' ἀποφάσεως τῆς μετὰ τινὰς μῆνας συνελθούσης Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐγκριθείσης καὶ ὑπὸ τῆς Πο-

λιτείας, ὠνομάσθη Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος.

Λόγω δὲ τοῦ νέου τούτου ὑψηλοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ μὴ δυνάμενος νὰ διδάσκη πλέον ὡς Τακτικὸς Καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, παρὰ τὴν σφοδρὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν καὶ τὸν ὄν εἶχε διακαῆ ὑπὲρ τῆς Ἐπιστήμης πόθον, παρέμεινε ὡς ἐπίτιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκλεγείς ὡς τοιοῦτος παμψηφεί τῇ 25 Ἀπριλίου 1923 ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν τακτικῶν Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου προτάσει τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ἐξακολουθῶν καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην νὰ διδάσκη ἐπὶ τινὰς ὥρας κατ' ἔτος ἐν αὐτῇ.

Ἰδρυθείσης δὲ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῷ 1926 κατελέγη μεταξὺ τῶν πρώτων αὐτῆς μελῶν καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος.

Ἄλλ' οὗτος, ἐξεταζόμενος ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς, δικαίως θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς σοφὸς καὶ βαθυνούστατος ἐπιστήμων καὶ διδάσκαλος, προτρέπων τοὺς σπουδαστὰς οὐχὶ τόσο ἐἰς τὴν ἐντεταμένην προσπάθειαν ἀπομιμήσεως τῶν ἀρχαίων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκολουθησάντων τούτους διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸν τρόπον τοῦ γράφειν καὶ διανοεῖσθαι, ὅσον ἐἰς τὴν ἔρευναν τῶν πορισμάτων τῆς ἰδιαιτέρας συστηματικῆς ἐργασίας, παραπέμπων τούτους πρωτίστως εἰς τὰς πηγὰς, εἰς ἃς καὶ οἱ διάφοροι συγγραφεῖς κατέφρουγον, ὅπως μελετῶσι ταύτας λιπαρῶς καὶ ἐξάγωσιν αὐτοὶ οὗτοι τὰ ἐκ τῆς μελέτης τῶν πηγῶν συμπεράσματα πρὸς ἐπιστημονικὴν αὐτῶν αὐτενεργεῖαν καὶ ἀσφαλῆ κρίσιν τῶν μελετωμένων καὶ εὐσυνείδητον αὐτῶν ὡς μυστῶν τῆς ἐπιστήμης καταρτισμόν.

Ὁ ἀείμνηστος Πρωθιεράρχης ὑπῆρξεν ὁ χαλκέντερος καὶ ὁ πολυγραφώτατος συγγραφεὺς τῆς Θεολογικῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων χρόνων. Εἰς τριακοσίας ἐξήκοντα περίπου ὑπολογίζονται αἱ διάφοροι αὐτοῦ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι, ἃς ἐδημοσίευσεν εἴτε ὡς ἰδιαίτερα ἔργα, εἴτε ὡς μελέτας αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς εἰς διάφορα ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά. Μεταξὺ ἄλλων σπουδαιοτάτην ἔχουσιν ἀξίαν αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ΚΠόλεως, ἢ Ἱστορία τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Κύπρου, Ἑλλάδος, ὡς καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν Ρωσσίας, Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας, τὰ συγγράμματά του περὶ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, αἱ ἀξιόλογοι συγγραφαὶ αὐτοῦ περὶ τῶν Ἁγίων Γραφῶν, αἱ περὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς μελέται αὐτοῦ, αἱ βαθυστόχαστοι αὐτοῦ καὶ ἀμύπολλαι ἐπὶ διαφόρων συγγραμμάτων ἡμετέρων καὶ ξένων βιβλιοκρισίαι του καὶ διάφορα ἄλλα

ἐπιστημονικά καὶ ἐγκυκλοπαιδικὰ μελετήματα, ἅτινα τὸ ἐρευνητικὸν ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ σιδηρᾶ καὶ ἄκαμπτος αὐτοῦ θρησκεία ἔφερον εἰς φῶς. Πρὸ τοῦ ἀσθενήσεω καὶ πέσει ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ νοσοκομείου τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ συνέγραφε καὶ ἑτέραν μελέτην περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, λυπηθεὶς διότι λόγῳ τῆς βαρυτάτης ἀσθενείας του θὰ ἀφινεν αὐτὴν ἡμιτελῆ.

Ὡς Ἱεράρχης δ' ὁ ἀείμνηστος Χρυσόστομος ἦτο ἀγαθός, πρῶτος, ἀμνηστικός, πλήρης αὐταπαρησέως καὶ ἀγάπης ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου του, τὸ ὅποιον σήμερον θρηνεῖ τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ.

Ἡ φροντίς αὐτοῦ καὶ ἐνδελεχὴς μέριμνα περὶ τῆς πνευματικῆς, ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου, ἡ πύκνωσις τῶν εἰς ἑκάστην ἐνορίαν διαφόρων θρησκευτικῶν κηρυγμάτων ὑπὸ δοκίμων ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων, ἡ ἴδρυσις Κατηχητικῶν Σχολείων πρὸς μόρφωσιν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου νεότητος, ὁ δικαῆς αὐτοῦ πόθος, ὅπως προαγάγῃ πᾶν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα εἰς περιωπὴν καὶ ἐπιφέρει τὴν ὀρθὴν καὶ ποθητὴν λύσιν, οἷα ἦσαν ἡ ἴδρυσις καὶ ἐξύψωσις τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν τοῦ Κράτους, ὁ Ὄργανισμὸς Διοικήσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, τὸ Ταμεῖον Ἀσφαλίσεως τοῦ Κλήρου τῆς Ἑλλάδος, ὁ Καταστατικὸς χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κλπ. καθὼς καὶ τὸ μέγα ὑπὲρ τοῦ γενικοῦ καλοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπιδειχθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐνδιαφέρον, παρὰ πάσας τὰς ἀνταξίους περιστάσεις καὶ τὰ ἐπιτροσοῦντα ἐμπόδια, πάντα ταῦτα μαρτυροῦσι τρανώτατα τὴν ἣν εἶχε περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν γένει πραγμάτων καὶ ὑποθέσεων Ἀρχιερατικὴν συνείδησιν, ὡς ἄξιός τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς Ἱεράρχης, ὑπὲρ τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, τοῦ ἐφημεριακοῦ καὶ μοναστικοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει φιλοπόνως ἐργαζόμενος καὶ ὡς πατὴρ φιλόστοργος μεγάλως μεριμνῶν.

Ἡ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ρύθμισις τοῦ Ἡερολογιακοῦ ζητήματος λόγῳ τῶν τότε πολιτικῶν διαμαχῶν καὶ χαλεπῶν περιστάσεων δυσχερῆστησε βεβαίως μερίδα τινὰ τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ πληρώματος, ἀλλὰ θὰ παρακαμφθῶσι πλέον οἱ σκόπελοι, θὰ ἐπέλθῃ καὶ πάλιν ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ὁμόνοια μεταξὺ πάντων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, περὶ ἧς καὶ ὁ ἀείμνηστος Πρωθιεράρχης ἐκόπτετο καὶ ἐνδιέφερετο ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη καὶ μάλιστα πρὸ ὀλίγων μηνῶν, ὅτε ἐν Ζακύνθῳ εὐρισκόμενος χάριν τῶν τελουμένων ἐκεῖ ἑορτῶν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, λόγου γενομένου περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς συμφιλιώσεως τῶν διὰ τὸ ἡερολογιακὸν ζήτημα

διΐσταμένων μερίδων και τῆς ἀγάπης και εἰρήνης μεταξὺ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν ἀναγνωρίζοντων τὴν ἐπίσημον ἐν τῷ Κράτει Ὁρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν και ὄλων πειθαρχούντων εἰς τὰ κελεύσματα αὐτῆς, δὲν ὤκνησεν ὁ ἀγαθὸς τὴν ψυχὴν και μεγαλόκαρδος Πρωθιεράρχης νὰ δηλώσῃ ἡμῖν, ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ δώσῃ χάριν και συγχωρήσῃ τοὺς ἐχθροὺς του κατόπιν μετανοίας των, ὑφιστάμενος ἐν ἀνάγκῃ και μείωσιν ἀτομικὴν, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ θιγῇ τὸ γόητρον και ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς διοικούσης ἐπισήμου ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ταῦτα πάντα μαρτυροῦσι τὴν ἀγαθότητα και ἀμνησικακίαν τοῦ ἐκλιπόντος μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός.

Ἡ συμβολὴ του δὲ εἰς τὴν πρόοδον και ἀνάπτυξιν οὐ μόνον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ και τῆς καθόλου ζωῆς τοῦ Ἔθνους, εἶναι ἐπίσης ἀξία ἐκτιμήσεως. Ὁ πρὸς τὰς ξένας δ' Ἐκκλησίας φιλικὸς σύνδεσμος, καλλιεργηθεὶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χριστιανικῶν και ἠθικῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχῶν, ἐπέφερε χαλάρωσιν τῶν παθῶν και τῆς ἐχθρας μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν και διέθρυψε τὸν φλογερὸν πόθον πρὸς συνεννόησιν μετ' αὐτῶν και διακανονισμὸν πολλῶν ἐκκρεμούντων Ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, τῶν ὁποίων ἡ λύσις, ἐὰν ἐπῆρχετο ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῆς ἀναγνωρίσεως πασῶν τῶν ὑφ' ἡμῶν παραδεδεγμένων ἐν τοῖς δόγμασι, τῇ λατρείᾳ και τῇ ἱερᾷ παραδόσει διδασκαλιῶν, πολὺ θὰ συνετέλει εἰς τὴν ὑπὸ πάντων ποθητὴν προσεχῇ ἔνωσιν πασῶν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ὑπὲρ ἧς και ὁ ἐκλιπὼν Πρωθιεράρχης τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Χρυσόστομος Παπαδόπουλος τοσοῦτους κατέβαλε κόπους, ὑπερανθρώπως ἐργασθεὶς.

Ἀλλὰ και ἡ φιλανθρωπικὴ του δρασίς διὰ τῆς ιδρύσεως Ὁρφανοτροφείων και σχολείων, Φιλοπτώχων Ταμείων και Ἱατρειῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς χάριν τῶν πενομένων και ἀσθενῶν, καθὼς και πολλῶν ἄλλων Φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, εἶναι ὄντως ἐπαινετὴ, θαυμαστὴ, ἀξιομίμητος.

Ἄλλ' ἐπιλείπει με ὁ χρόνος διηγούμενον και ἐκθέτοντα και ἄλλας ἀκόμη σπουδαίας, φωτεινάς, κοινωνικὰς και ἐκπολιτιστικὰς γραμμὰς τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου νεκροῦ, τὸν ὁποῖον θρηνεῖ σήμερον οὐ μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἧς οὗτος προΐστατο ὡς καλὸς Ποιμενάρχης και δεξιὸς οἰακοστρόφος, ἀλλὰ και ὀλόκληρος ὁ χριστιανικὸς κόσμος, ὅστις ἐγνώρισε τὴν ἀξίαν του, τὴν μόρφωσιν του, τὰς ἀρετάς του και τὴν πολυσχιδῆ και πολυμερῆ Ἐκκλησιαστικὴν, ἐπιστημονικὴν και κοινωνικὴν δρασίαν του.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τῇ ζωῇ· ἐτελεύτησε τὸν θάνατον τοῦ δικαίου καὶ ἁγίου ὄντως ἀνδρός, παραδώσας τὸ πνεῦμά του εἰς τὸν Πανάγαθον καὶ Παντοδύναμον Θεόν. Ἀλλὰ καὶ νεκρὸς ὢν, πάντοτε θὰ ζῇ ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν, διότι «εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος».

Τῇ ἐπιούσῃ τοῦ θανάτου (23), ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ὁ Προπρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Καθηγητῆς Γρηγόριος Παπαμιχαήλ εἶπεν ἀπὸ τοῦ ραδιοφώνου τὰ ἀκόλουθα:

Ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς χθὲς βαθεῖα ὁδὴν συνεχεῖ τὰς ψυχὰς συμπαντος τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ πρὸς Κύριον ἐκδημίᾳ τοῦ μεγάλου της Πρωθιεράρχου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομου. Τὴν θλίψιν δὲ ταύτην αἰσθάνεται ἕξ Ἰσου ζωηρὰν οὐ μόνον ἢ καθ' ὅλου ὀρθοδοξία, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ παγκόσμιος θεολογικὸς κόσμος, διότι ὁ ἀείμνηστος Πρωθιεράρχης, διὰ τὴν μεγάλην του θεολογικὴν σοφίαν ἀποκτήσας διεθνῆς ἐπιστημονικὸν κῦρος, δὲν ἀνῆκεν εἰς μόνον τὴν ὀρθόδοξον θεολογικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας ἀπετέλει περιφανὲς ἀγλαΐσμα, ἀλλ' ἐλογίζετο αὐθεντία παγκόσμιος εἰς πάντας τῆς θεολογίας τοὺς κλάδους· διὰ τοῦτο πανταχοῦ τὸ ὄνομά του ἀνεφέρετο μετὰ μεγάλου θαυμασμοῦ καὶ πολλῆς τιμῆς.

Ὁ ἀείμνηστος Πρωθιεράρχης, καταγόμενος ἐκ Μαδύτου τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου καὶ φέρων ἐφόδιον ὄντως χριστιανοπρεπῆ ἀνατροφῆν, ἐκ παίδων ἠγάπησε τὰ ἱερὰ γράμματα, μετὰ σπουδᾶς δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἱεροσολύμοις καὶ Σμύρνῃ καὶ κατοπιν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐπλούτισε τὰς θεολογικὰς του γνώσεις ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Ἀκαδημαῖαις Κιέβου καὶ Πετρούπολεως, ὅπου εἶχε σταλῆ μερίμνη τῆς μακαριστῆς Βασιλείσσης Ὁλγας, ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν τῆς ὁποίας προστασίαν καὶ διετέλει.

Μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀποφοίτησίν του προσεκλήθη ὡς Καθηγητῆς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ὀνομαστῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, τῆς ὁποίας μετὰ τετραετίαν διωρίσθη καὶ Διευθυντής, προσελθὼν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἱεροῦ κλήρου. Ἐν Ἱεροσολύμοις ἠδυνήθη νὰ ἰδρῶσῃ τὸ ἕκτοτε ἀνελλιπῶς ἐκδιδόμενον θεολογικὸν περιοδικὸν «Νέα Σιών», εἰς τὴν ἁγρίαν τοῦ ὁποίου ἐμφάνισιν εἶχεν ὀλοψύχως ἐπιδοθῆ μετὰ τοῦ τότε Ἀρχιεπισκοπικῆς τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Θρόνου Ἀρχιμ. Μελετίου Μεταξάκη, διηνεκῶς διὰ σοφῶν μελετῶν καταπλουτίζων αὐτὸ καὶ ἐπιβάλλων εἰς τὸν θεολογικὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον. Μετὰ δεκαετίαν κληθεῖς

ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Φωτίου εἰς Ἀλεξανδρείαν, διεκόνησεν ἐν τῇ ἐκεῖ Ἐκκλησίᾳ ὡς Προϊστάμενος τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, συνεχίζων δὲ ἀδιάλειπτον τὴν θεολογικὴν του συγγραφικὴν δρασίην ἐπέσυρε τὸν θαυμασμόν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, ἧτις καὶ ἔσπευσε νὰ ἀνακηρύξῃ αὐτὸν Διδάκτορα τῆς Θεολογίας «τιμῆς ἕνεκεν». Ἡ φήμη του ὡς δοκιμωτάτου διδασκάλου καὶ τὸ ἔξοχον αὐτοῦ ἦθος ἔφευρον αὐτὸν μετὰ διειτιάν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, μετὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου ἀποχώρησιν τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α. Διομήδου Κυριακοῦ ἐκλήθη παμψηφεί ὑπὸ τῆς Θεολ. Σχολῆς εἰς διαδοχὴν του ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Τοιοῦτοτρόπως ὁ αἰόδιμος Χρυσόστομος, μερίζων τὴν διδακτικὴν του δρασίην μετὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν οὐ μόνον γενεὰς ὄλας σπουδαστῶν ἐσόφισε διὰ τῆς λαμπρᾶς του διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐπανειλημμένων του συγγραφῶν κατεπλούτιζε τὴν ἑλληνικὴν θεολογίαν, τῆς ὁποίας οὕτω ἀπέβη κράτιστος στηλοβάτης. Τοιοῦτον ἐγνώρισαν αὐτὸν καὶ οἱ διεθνεῖς θεολογικοὶ κύκλοι, ἰδίᾳ ὅταν καὶ εἰς προσωπικὰς ἤλθον μετ' αὐτοῦ σχέσεις, πρὸ πάντων ἐν Ἀμερικῇ καὶ Ἀγγλίᾳ, ὅπου μετέσγε θεολογικῶν συζητήσεων μετ' ἐπιφανῶν θεολόγων τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου κόσμου.

Αἱ δεινὰ ἔθνη καὶ περιπέτεια τῶν ἐτῶν 1922 καὶ 1923 εἶχον δημιουργήσει καὶ εἰς Ἐκκλησίαν ἡμῶν ἐκτάκτως ταραχώδη κατάστασιν. Ἡ πρωτόθρονος Μητρόπολις τῶν Ἀθηνῶν εὐρέθη κενή, τοσαύτη δὲ ἀγωνία συνεῖχε καὶ τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαόν, ἕνεκα τοῦ ἄκρωτος κρισίμου τῶν περιστάσεων, ὥστε μόνον μία προσωπικότης ἀνεγνωρισμένου ἠθικοῦ κύρους καὶ καθολικῆς ἐπιβολῆς ἠδύνατο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἀνατραπέντα ρυθμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν διαταραχθεῖσαν γαλήνην. Τὴν προσωπικότητα ταύτην δὲν ἐβράδυνε νὰ διακρίνῃ ἡ κοινὴ συνείδησις πάντων τῶν διισταμένων ἐν τῷ καθηγητῇ Ἀρχιμανδριτῇ Χρυσοστόμῳ, αἱ πολλαπλαῖ τοῦ ὁποίου ἀρεταὶ ἠγγυῶντο τὴν κατάπαυσιν τῆς θυέλλης καὶ τὴν ὀριστικὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εὐόδωσιν.

Οὕτω ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς ἔδρας ὀδηγηθεὶς εἰς τὸν προεδρικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θρόνον, δλοψύχως ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν χαμαὶ κειμένων, τὴν διαλλαγὴν τῶν διεστώτων, τὴν ἀνασύναξιν τῶν συγκεχυμένων καὶ τὸν συντονισμόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν δυνάμεων πρὸς σκοποὺς δημιουργικοὺς ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παρὰ τὴν προφανῶς ἀνώμαλον περιόδον, καθ' ἣν ἐκυβέρ-

σησε την δλκιάδα τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τῆς εἰς τὸ πρωθιεραρχικόν του καθήκον ἀκάμπτου καὶ ἀδιαλείπτου ἀφοσιώσεως, τῆς ἡμερότητος τοῦ ἡθους, τῆς ἱεροπρεποῦς σεμνότητος καὶ τῆς καθ' ὄλου συμβιβαστικῆς πολιτείας του, καθ' ὄλην τὴν δεκαεξαετῆ πρωθιεραρχικὴν του ἡγεσίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ ἀδιατάρακτον τὸν θυμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, νὰ προαγάγῃ σπουδαίως τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν πρωτόθρονον Ἀρχιεπισκοπὴν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἰδιάζουσαν αἴγλην. Μηδέποτε γνωρίσας ἀνάπαυσιν, ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐργαζόμενος ὡς Πρωθιεράρχης, ὡς Ποιμὴν, ὡς Διδάσκαλος καὶ ὡς συγγραφεὺς, ἐπρόφθινε πανταχοῦ εἰς τὴν πολυσχιδεστάτην διακονίαν του, εἰς πᾶσαν πρωτοστατῶν φιλανθρωπικὴν καὶ κοινωφελῆ κίνησιν, συνεχῶς ἐκδιαπανώμενος, πάντοτε ὑπὲρ τὸ προσήκον, μετὰ πρωτοφανοῦς αὐταπαρνήσεως καὶ αὐτοθυσίας.

Διὰ τὴν καταπληκτικὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ γονιμότητα ὑπῆρξεν ὁ καθ' ὄλον τὸν πρῶτον πανεπιστημιακὸν αἰῶνα πρῶτος καὶ μόνος ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου παμψηφεί ἐκλεγείς Ἐπίτιμος αὐτοῦ Καθηγητῆς καὶ τὸ πρῶτον θεολογικὸν μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πεντακοσίους που τίτλους σοφῶν ἔργων ἀναγράφει ὁ κατάλογος τῶν συγγραφῶν του, αἱ ἐκ τῶν ὁποίων ἐκκλησιαστικοῖστορικαὶ ὀγκῶδεις μονογραφίαι κατέστησαν αὐτὸν κατ' ἔξοχὴν ἱστορικὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ἰδρύσας τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν «Θεολογία», ἐνεφάνισεν αὐτὸ ἐπὶ μακρὸν ὡς τὸ μόνον ὄργανον τῆς ὀρθοδόξου ἐπιστημονικῆς σκέψεως ἐν Ἑλλάδι, πλειστάκις δὲ καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ἐνημερότητος καὶ εὐχερείας διεπραγματεύετο ἐκκλησιαστικοῖστορικὰ θέματα καὶ ἐν τῷ ἐπισήμῳ Δελτίῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησία», καταφωτίζων τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν εἰς τὰ ἐκαστοτε ἐπίκαιρα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Ἐνδιαφέροτο διὰ πᾶσαν λεπτομέρειαν, πολλάκις ὁ ἴδιος ἀναπληρῶν τὸν τυχὸν ἀσθενοῦντα Διευθυντὴν τοῦ φύλλου καὶ διορθῶν τὰ τυπογραφικὰ δόκίμια μέχρι βαθείας νυκτὸς. Κατ' αὐτὰς τὰς προθανατίους στιγμὰς εἰς τὸν ἔχοντα τὴν τιμὴν νὰ ὀμιλῇ ταύτην τὴν στιγμὴν ἀνέθετε τὴν φροντίδα τῆς μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδόσεως τῆς ἤδη ὑπ' αὐτοῦ συγγεγραμμῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, μεθ' ὑποδείξεως λεπτομερειῶν καταπληκτικῶν διὰ τὴν διαύγειαν τῆς ἐπιστημονικῆς του μνήμης εἰς τόσον κρισίμους δι' αὐτὸν στιγμὰς καὶ διὰ τὸ ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον αὐτοῦ πρὸς τὴν διὰ τῆς ἐπιστήμης ἐξυπηρέτησιν τῆς Ἐκκλησίας.

Κύψας ὑπὸ τὸ βάρος τῶν δυσυπολόγιστων του καθηκόντων ὁ

Μακαριώτατος Χρυσόστομος ἔπεσεν ἐπὶ κλίνης ἀσθενείας βαρείας, ἵνα ἐγερθῆ ἄλλοι εἰς τὴν αἰωνίαν ἀνάπαυσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Κύριος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ὀρίζει διὰ τὰς δικαίας ψυχάς, τὰς ἀγωνισθείσας τὸν καλὸν ἀγῶνα κατὰ τὴν ἐπίγειόν των ζωὴν. Οὕτω προσετέθη εἰς τὴν χορείαν τῶν μακαριστῶν τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων ὁ ἀκραιφνῆς Ἕλληνας, ὁ ἀδιάβλητος ἱεράρχης, ὁ σοφὸς θεολόγος, ὁ ὑπέρομαχος καὶ στηρικτὴς τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν πίστεως. Παρὰ τὸ τίμιον σκῆνος τοῦ Μακαριώτατου Πατρὸς, Διδασκάλου καὶ Ποιμένος ἡμῶν Χρυσοστόμου ἱσταμένη ἐν ὑπὲρ εὐλαβείᾳ ἢ ἑλληνικῆ ψυχῆ, ἐν εὐλογίαις προφέρει τὸ ὄνομά του, καὶ εὐχεται ὅπως ὁ ἐπουράνιος Μέγας Ἀρχιερεὺς ἀναπαύσῃ μετὰ τῶν ἁγίων τὴν μακαρίαν ψυχὴν του.

Τῆ 13 Νοεμβρίου, ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου ἐτέλεσεν ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ ναῷ τῆς Καπνικαρέας ἱερὰν λειτουργίαν ἐπὶ μνημοσύνῃ τοῦ μεταστάντος Πρωθιεράρχου, μετ' αὐτὴν δὲ τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ μνημόσυνον ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου.

Κατ' αὐτὸ ἐντολὴ τῆς Σχολῆς ὁ Καθηγητὴς κ. Δημ. Μπαλάνος εἶπε τὸν ἀκόλουθον λόγον:

Κατὰ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπανηγυρίζομεν τὴν ὀνομαστικὴν ἑορτὴν τοῦ ἀοιδίμου πρωθιεράρχου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἐπέπρωτο νὰ συνέλθωμεν ἐφέτος ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὅπως ἀναπέψωμεν δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς μακαρίας ψυχῆς του καὶ ὅπως ἐπιτελέσωμεν τὰ ὅσια καὶ νόμιμα ὑπὲρ τῆς μνήμης αὐτοῦ.

Ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν ὁ ἀοιδίμος ζῶν μὲν ἐλάμπρυνεν ὡς διδάσκαλος, θανὼν δὲ εὐηργέτησε, καταλιπὼν εἰς αὐτὴν κληροδότημα πεντακοσίων χιλιάδων δραχμῶν, ὅπως ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν δημοσιεύωνται ἀνὰ τριετίαν θεολογικαὶ πραγματεῖαι, τιμῶσα τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διδασκάλου καὶ εὐεργέτου. Ἀπεφάσισεν ὁμοφώνως τὴν τέλει, κατὰ τὴν σημερινὴν ἐπέτειον τῆς ὀνομαστικῆς του ἑορτῆς, ἐκκλησιαστικοῦ μνημοσύνου ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ ναῷ τῆς Καπνικαρέας, ὡς καὶ ἐπιστημονικοῦ μνημοσύνου ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτῇ, ὀρίσασά με ὁμιλητήν.

Ὁμολογῶ ὅτι μετὰ δέους ἀπεδέχθην τὴν ἐντολήν, ἀποβλέπων εἰς τὸν συγγραφικὸν ὄγκον τοῦ ἐκλιπόντος καὶ ἀναλογιζόμενος πόσον εἶναι δυσχερὲς εἰς βραχὺ χρόνον διάστημα νὰ δοθῆ ὁ κατάλληλος χαρακτηρισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς τοῦ ἀνδρὸς δράσεως, ἣτις ἐπὶ τόσων ποικίλων πεδίων καὶ κατὰ τόσον ἐπιτυχῆ τρόπον ἐξεδηλώθη.

Τοὺς δισταγμοὺς μου ὅμως ὑπερνίκησεν ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτελέσω

ἐπιβεβλημένον καθῆκον πρὸς τὴν ἱερὰν μνήμην τοῦ σεπτοῦ πρωθιεράρχου καὶ σοφοῦ ἅμα ἐπιστήμονος, ὅστις ὀλόκληρον τὸν βίον του, ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας μέχρις ὑστάτης πνοῆς, ἀφιέρωσεν εἰς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, δι' ἧς ἡ ἐκκλησία εὐρίσκει τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς δικαίωσιν. Ἄλλως, ὡς εἶπε Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, «χρέος, εἴπερ ἄλλο τι, τοῖς ἀγαθοῖς τὰ τε ἄλλα καὶ περὶ τὸν λόγον, ὁ λόγος,.... κἂν ἐλάχιστος ᾖ, κἂν πολὺ τῆς ἀξίας λειπόμενος»¹.

Ἐννοεῖται ὅτι, καίτοι διττὴ εἶνε ἡ δρᾶσις τοῦ μεταστάντος εἰς Κύριον πρωθιεράρχου, ποιμαντορικὴ τουτέστι καὶ ἐπιστημονικὴ, ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου βήματος, ὡς εὐνόητον, θὰ περιορισθῶ εἰς ἐξέτασιν τῆς ἐπιστημονικῆς μόνον δράσεως αὐτοῦ, τοσοῦτω μᾶλλον καθόσον εἰς τόσον βραχὺ χρόνον διάστημα θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ συνεξέτασις ἀμφοτέρων. Ἄλλως ἡ ἀντικειμενικὴ κρίσις περὶ τῆς δράσεως τῶν δημοσίων ἀνδρῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ ὑπὸ τῶν συγχρόνων, καὶ μάλιστα ἅμα νωπὸν εἶναι ἔτι τὸ χῶμα τοῦ τάφου, καθόσον συνήθως, ὡς προσφυῶς ἐλέχθη, «κακοὺς καὶ ἀγαθοὺς οὐχ ὁ τρόπος, ἀλλ' ἡ διάστασις καὶ ἡ φιλία χαρακτηρίζει»². Μόνον μετὰ πάροδον χρόνου, ὅτε πάθη καὶ προκαταλήψεις, προσωπικαὶ συμπάθειαι καὶ ἀντιπάθειαι σιγοῦν, δύναται ἀσφαλέστερον νὰ ἐξακριβωθῇ καὶ καθορισθῇ τί δέον νὰ ἀποδοθῇ καὶ καταλογισθῇ εἰς τὸν διαχειρισθέντα ὑπεύθυνον ἐξουσίαν καὶ τί εἰς τὸ περιβάλλον καὶ τὴν γενεάν, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων οὗτος ἐκινεῖτο καὶ ἔδρα, ὡς καὶ εἰς τοὺς καιροὺς καὶ τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς ἔζη.

*
* *

Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, γεννηθεὶς ἐν Μαδύτῳ τῆς Θράκης τὸ 1868, ἀφοῦ ἐξέμαθε τὰ πρῶτα γράμματα ἐν τῇ πατρίδι του, ἐφοίτησεν εἰς τὴν μεγάλην τοῦ γένους σχολὴν, τὴν ἱερὰν σχολὴν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν εὐαγγελικὴν σχολὴν Σμύρνης, ὅπου ἔλαβε τὸ γυμνασιακὸν πτυχίον (1889). Ἐκ νεότητος δ' ἔχων θεσμόν πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἔρωτα, ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ θεολογικῇ σχολῇ (1889—1891) καὶ ἐν ταῖς ῥωσικαῖς θεολογικαῖς ἀκαδημίαις τοῦ Κιέβου καὶ τῆς Πετροπόλεως, ὅθεν καὶ ἔλαβε τὸ θεολογικὸν δίπλωμα (1895), τῆς περὶ Χρυσοστόμου ἐναισίσμου διατριβῆς του κριθείσης εὐμενέστατα.

Ἄριστα τοιουτοτρόπως κατηρτισμένος, κάτοχος ἐκτὸς τῆς ἀρχαίας

1. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, εἰς μ. Βασίλειον ἐπιτάφιος α' καὶ εἰς χειροτομίαν Δοαφῶν α'.

2. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντον φυγῆς κ. 80.

ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς καὶ ἰκανῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ἦτοι τῆς ἀγγλικῆς, γαλλικῆς, γερμανικῆς, ρωσικῆς καὶ ἄλλων σλαυικῶν γλωσσῶν, ἐντριβέστατος περὶ τὴν βιβλικὴν καὶ πατερικὴν φιλολογίαν, πεποικισμένος δ' ἀκαταπονήτου φιλεργίας καὶ ὑγιоῦς κρίσεως, ἤρξατο εὐδοκιμώτατα τοῦ διδακτικοῦ ἔργου ὡς καθηγητῆς (1895) καὶ μετ' ὀλίγον ὡς διευθυντῆς (1899) τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις θεολογικῆς σχολῆς τοῦ σταυροῦ, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ 14 ὀλόκληρα ἔτη (μέχρι τοῦ 1909). Ἐἵτα ὑπηρέτησεν ὡς διευθυντῆς τῆς Ριζαρείου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς (1911—1923) καὶ κατὰ τὸ 1914 διωρίσθη συγχρόνως, μετὰ ὁμόφωνον ψῆφον τῆς σχολῆς, τακτικὸς καθηγητῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ, παραμείνας ἐν τῇ θέσει ταύτῃ μέχρι τοῦ 1923, ὅτε, ἐκλεγείς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὠνομάσθη, τιμῆς ἕνεκεν, ἐπίτιμος καθηγητῆς, ἔξακολουθῶν νὰ διδάσκη ὥρας τινὰς κατ' ἔτος.

Ὡς διδάσκαλος ὁ Χρυσόστομος ἐπέδειξεν ἔκτακτον διδακτικὴν ἰκανότητα καὶ ἐπιμέλειαν καὶ ἐγνώριζεν εἶπερ τις καὶ ἄλλος νὰ κινή ζωνηρόν τὸ διαφέρον τῶν σπουδαστῶν διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν διαφώτισιν, ὡς καὶ διὰ τὰ μεγάλα ἰδανικά.

Ἰδίως ὅμως ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος κατέστη περίφημος διὰ τῆς συγγραφικῆς του δράσεως. Ταύτης κατήρξατο νεαρῶτατος ἔτι, γράψας, εἰς ἡλικίαν 22 ἐτῶν, μελέτην περὶ τῆς γενετήρας του, ὑπὸ τὸν τίτλον «Μάδυτος, ἡ πόλις τῆς Χερρονήσου» (Ἀθῆναι 1890).

Δὲν προτίθεται σήμερον ἐνταῦθα νὰ δώσω πλήρη χρονολογικὸν κατὰ τὸν τῶν ἔργων τοῦ ἀοιδίου ἐπιστήμονος· διὰ τοιοῦτο ἀνιαρὸν καὶ μηχανικὸν ἄμα ἐγχείρημα ἄλλως δὲν θὰ ἐπήρκει ὁ χρόνος, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πληθύσεως τῶν δημοσιευμάτων του. Σκοπός μου εἶναι νὰ δώσω γενικὸν τι διάγραμμα περὶ τῆς συγγραφικῆς δράσεως αὐτοῦ καὶ νὰ ἐξάρω τὰς σπουδαιότερας τῶν ἐργασιῶν του, ἐφόσον, ὡς εὐνόητον, οὐδενὸς συγγραφῆως πάντα τὰ δημοσιεύματα εἶναι τῆς αὐτῆς ἀξίας.

Τὸ σύνολον τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου ἀπὸ τοῦ 1890 μέχρι σήμερον ἀνέρχεται εἰς 450 περίπου· ἐκ τούτων τρία εἶναι συνθετικά ἔργα, ἦτοι αἱ ἱστορίαι τῶν ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἑλλάδος, ἄνω τῶν τριακοσίων εἶναι ἐπιστημονικαὶ μονογραφίαι, διατριβαί, μελέται, ἐπιστημονικὰ ἄρθρα, λόγοι πανηγυρικοί, ἀνακοινώσεις ἐν τῇ ἀκαδημίᾳ, τῆς ὁποίας ὁ ἀείμνηστος ἦτο ἀπὸ τῆς ἰδρυσεῶς της ἐπίλεκτον μέλος, καὶ ὑπερεκατὸν βιβλιοκρισίαι καὶ νεκρολογίαι. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς δὲν περιλαμβάνονται ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἔγραψεν εἰς θερησκευτικὰ φύλλα καὶ καθημερινὰς

ἐφημερίδας, ἐφόσον ἐθεώρει καθήκον του νὰ ἐπικοινωνῇ δι' αὐτῶν πρὸς τὸ πολὺ κοινόν, εἰς μεγάλας ἐορτὰς καὶ ἐξαιρετικὰς τινὰς περιστάσεις.

Πρὸς δημοσίευσιν καὶ συγκέντρωσιν μελετῶν ἑαυτοῦ καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων ἵδρυσε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον συνετήρει ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ περιοδικὸν «Νέα Σιών» (1904) καὶ ἐν Ἀθήναις τὸ περιοδικὸν «Θεολογία» (1923), συνεργαζόμενος ἅμα εἰς πολλὰ ἄλλα θεολογικά, θρησκευτικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καθόλου περιοδικὰ καὶ ἐπετηρίδας.

Τὰ πλεῖστα καὶ σπουδαιότερα τῶν δημοσιευμάτων του ἀνάγονται εἰς τὸν ἱστορικὸν κλάδον τῆς θεολογίας, ἀλλ' οὐκ ὀλίγα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐρμηνευτικοῦ, συστηματικοῦ καὶ πρακτικοῦ περιεχομένου, ἱκανὰ δ' ἀναφέρονται εἰς γενικὰ ἢ καὶ ἐπίκαιρα ζητήματα.

Αἱ ἱστορικῆς ὕλης μελέται ἀναφέρονται εἴτε εἰς θέματα τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἴτε εἰς θέματα τῶν καθ' ἑκάστην ὀρθοδόξων αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν.

Ἐκ τῶν πραγματειῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἀξίαι ἰδιαζούσης μνείας εἶναι αἱ ἐξῆς: «Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν» (Ἱεροσόλυμα 1909, σ. 29) καὶ ὁ ἐναρκτήριος λόγος του ἐν τῷ πανεπιστημίῳ, ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεμελιώδεις νόμοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν» (Ἀθῆναι 1914, σ. 34). Εἰς τὰς μελέτας του ταύτας ἐκθέτει τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἠκολούθει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ μαθήματός του. Ἀξιόλογοι εἶναι καὶ αἱ «Ἱστορικαὶ μελέται» του (Ἱεροσόλυμα 1905, σ. 244), ὡς καὶ πραγματεία του ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ σύμβολον τῆς β' οἰκουμενικῆς συνόδου» (Ἀθῆναι 1924, σ. 73), ἐν ᾗ ζητεῖ νὰ καταδείξῃ ὅτι τὸ ἐν χρήσει σύμβολον τῆς πίστεως, περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὁποίου ὑφίσταται διαφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων, εἶναι γνήσιον ἔργον τῆς β' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὑπ' αὐτῆς συνταχθὲν καὶ παραδοθὲν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐνταῦθα δέον νὰ καταταχθῶσι καὶ διάφοροι ἄλλαι ἐνδιαφέρουσαι μελέται του, ὡς περὶ διωγμῶν, περὶ νεομαρτύρων κ.τ.λ.

Ἰκανὰς μελέτας ἐξέδωκεν ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουδος ἀναγομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἐξ ὧν σημειῶ: «Τὸ ζήτημα τοῦ ἁγίου ὄρους» (Ἐκκλ. Φάρος Ἀλεξανδρείας ΙΒ', 1913, σ. 240—266 κ. ἄ), «Αἱ ἐπαρχαὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους» (Ἀθῆναι 1924, σ. 24), «Ἡ φιλανθρωπικὴ δρᾶσις τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους» (Μεγ. Ἑλ. Ἐγκυκλ. ΙΕ', 639—641).

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ἁλεξανδρείας σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ «Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἁλεξανδρείας» (Ἁλεξάνδρεια 1935, σ. 930). Μετὰ συστηματικὴν προεργασίαν τριάκοντα ὄλων ἐνιαυτῶν, καθ' οὓς ἐδημοσίευσεν, ἐν τῇ Νέα Σιών καὶ τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Φάρω ἰδίως, περὶ τὰς πενήκοντα μονογραφίας, ἱστορικὰ σημεῖα, ἀρθρα καὶ ἀνέκδοτα κείμενα, κατηρτίσθη μετὰ ἀπαραιτήτου ἐπιμελείας καὶ ἐξονυχιστικῆς χρήσεως τῶν πηγῶν τὸ ἐξ 930 σελίδων συνθετικὸν τοῦτο ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἁλεξανδρείας ἀπὸ τοῦ ἔτους 62 μέχρι τοῦ 1934. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐπιτυγχάνεται οὐ μόνον ἀναπαράστασις τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς μεγάλης ταύτης καὶ ἐνδόξου ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἐμπεριστατωμένη περιγραφή τῆς συγχρόνου αὐτῆς καταστάσεως καὶ ὑπόδειξις τῶν ἀπασχολούντων αὐτὴν ζητημάτων. Διὰ τῆς ἐργασίας του ταύτης ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πλείστους τῶν πρὸ αὐτοῦ γραφάντων, οἵτινες ἐξήτησαν νὰ παραστήσουν ὅτι, μετὰ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπικράτησιν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ τὴν ἀραβικὴν τῆς χώρας κατάκτησιν, εἶχεν ἐξαφανισθῆ ἔξ Αἰγύπτου ἡ ἑλληνικὴ ὀρθοδοξία καὶ ἐπεκράτησε μόνη ἡ κοπτικὴ ἐκκλησία, ἀπέδειξεν ὅτι καὶ ὑπὸ τὰς βαρύτερας ἔτι συνθήκας καὶ περιστάσεις οὐδέποτε διεκόπη ἡ ζωὴ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας, τῆς ὁποίας κατέδειξε τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν καὶ ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων.

Ἀξία ἰδίας μνείας εἶναι καὶ ἡ μονογραφία του «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἕλληνες καὶ Αἰγύπτιοι. Ἕλληνισταὶ Ἰουδαῖοι» (Ἁλεξάνδρεια 1915, σ. 71).

Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ μνημειώδους ἔργου του «Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων» (Ἱεροσολῆμ καὶ Ἁλεξάνδρεια 1910, σ. 808 τ'β'), ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξετάζει τὴν ἱστορίαν ταύτης ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της, ἐν ἔτει 33, μέχρι τοῦ 1910. Ἀντὶ πάσης ἄλλης κρίσεως προτιμῶ νὰ παραθέσω ὅσα ἔγραψεν ὁ E. Gerland, κρίνων τὸ ἔργον εἰς τὴν Byzantinische Zeitschrift (20, 273—4): «Ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἔργου τούτου ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὅτι ἔχει πρὸ αὐτοῦ συγγραφέα κατηρτισμένον κατὰ τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις καὶ ἐκπλήττεται ὅτι εἰς πατριαρχεῖον τῆς Ἀνατολῆς εἶναι δυνατὴ τοιαύτη γνῶσις καὶ χρῆσις τῶν τελευταίων ἔργων τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ρωσικῆς ἔτι φιλολογίας».

Εἰς τὴν ἱεροσολυμιτικὴν ἱστορίαν ἀναφέρονται μ. ἄ. καὶ αἱ ἑξῆς μονογραφίαι: «Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ θεολογικὴ

σχολή» (Ἱεροσόλυμα 1905, σ. 160), ὧν ὁ μεταστάς, διατελέσας καθηγητής καὶ σχολάρχης τῆς σχολῆς ἐπὶ 14 ἔτη, ἐκθέτει τὴν ἱστορίαν «Λοσίθεος πατριάρχης Ἱεροσολύμων» (Ἱεροσόλυμα 1907, σ. 72), τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει «ὁμόζηλον τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας»· «Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειρῶν γωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ἰσ' αἰῶνα» (Ἱεροσόλυμα 1907, σ. 216). Καὶ περὶ τὴν ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας ἠσχολήθη ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος καὶ ἐξέδωκεν ἀξιολόγους μελέτας ἀναφερομένας εἰς αὐτήν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀνεκδότων ἔργων του καταλέγεται καὶ ὀγκωδεστάτη ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, τὴν ἔκδοσιν τῆς ὁποίας ἰδιαίτερος συνέστησεν εὐρισκόμενος εἰς τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην.

Ἀξιόλογοι εἶναι καὶ αἱ περὶ τῆς ἐκκλησίας Κύπρου μελέται του, ἐξ ὧν ἰδιαίτερος μνημονεύω τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 1571—1878» (Ἀθήναι 1929, σ. 134). Ἐν τῇ πραγματείᾳ του ταύτῃ ἐξετάζει, ἐπὶ τῇ βάσει μεμαρτυρημένων πηγῶν καὶ ἐξηκριβωμένων δεδομένων, τὴν μέχρι τότε μὴ ἐπαρκῶς διαφωτισθεῖσαν σπουδαιοτάτην περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, καθ' ἣν συνταυτίζεται, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἱστορία τῆς νήσου μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐφείλκυσεν ἀμέριστον τὸ διαφέρον τοῦ ἀοιδίμου ἱεράρχου, καὶ ἐκτὸς ἱκανῶν μονογραφιῶν ἐξέδωκε τὸν α' τόμον τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήναι 1920, σ. 455 +ιδ'). Ἐχόμενος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἕξ Οἰκονόμων περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καταντᾷ ἐν τισιν εἰς μονομερῆ ἐξέτασιν τοῦ θέματός του, ὑποτιμῶν τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου, ὅστις, παρὰ τὴν τραχύτητα τοῦ ὕφους καὶ τὴν μετὰ φανατισμοῦ ἐπιμονὴν εἰς τὰς ἰδέας του, μειονεκτήματα εἰς αὐτὴν δὲν ὑστέρει καὶ ὁ Οἰκονόμος, ὄραμα, ὡς καὶ ἐκεῖνος, ἀπὸ εἰλικρινούς καὶ ἀδόλου ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, πρὸς ἣν προσέφερε μεγίστας ὑπηρεσίας, ὡς ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ μονογραφίᾳ ἀναπτύσσω¹. Παρ' ὅλα ταῦτα, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο παρέχει πλουσιώτατον ὕλικόν διὰ τοὺς μέλλοντας ἐρευνητὰς τῆς ἀνωμάλου ἐκείνης ἱστορικῆς περιόδου.

Ἐνταῦθα δέον νὰ καταταχθῇ καὶ μία σπουδαία πραγματεία, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐκκλησία Ἀθηνῶν» (Ἀθήναι 1928, σ. 116), ἐνθα ἐξετάζεται ἡ ἱστορία της ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι τοῦ 1928, ὡς καὶ ἕτερα

1. «Θεόκλητος Φαρμακίδης» (Ἀθήναι 1933). Πρβλ. καὶ μελέτην μου «Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἕξ Οἰκονόμων» (Ἀθήναι 1932).

μελέτη, ὑπὸ τὸν τίτλον ἢ «Ἱστορία τῆς Ριζαρείου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς» (Ἀθῆναι 1919, σ. 234), ἐνθα ἐκτίθεται ἡ ἱστορία αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της (1843) μέχρι τοῦ 1919. Ἐπίσης ἀξιόλογοι εἶναι αἱ συμβολαὶ του εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι (α') ὄσιος Λουκάς ὁ νέος 896—953, Ἀθῆναι 1935, σ. 53. β') ὄσιος Μελέτιος ὁ νέος 1035—1105, Ἀθῆναι 1935, σ. 92).

Ὁ ρωσομαθῆς συγγραφεὺς ἔδωκε προσέτι εἰς ἡμᾶς διὰ πραγματειῶν του ἀναφερομένων εἰς τὰς ἡμοδόξους ἐκκλησίας Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας σαφῆ εἰκόνα περὶ τῆς νεωτέρας ὀργανώσεως αὐτῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ γραμματολογίας πασῶν τῶν περιόδων ἐγένοντο ἀντικείμενα τῆς ἐρεῦνης τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Τοιοῦτοτρόπως ἔγραψε περὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἱκανὰς μελέτας, ὧν περιεκτικωτέρα ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος» (Ἀλεξάνδρεια 1909, σ. 131). Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἐξαιρέτως ἐτίμα ὁ ἀείμνηστος ἱεράρχης καὶ τῆς θεολογικῆς συγγραφικῆς του δράσεως κατήρξατο ἐξ αὐτοῦ. Ὡς συχνάκις ἔλεγεν, εἰς ὥρας ἀνωμαλιῶν καὶ στενοχωριῶν, εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εὔρισκε παραμυθίαν καὶ ἀνακούφισιν καὶ μία τῶν τελευταίων του θελήσεων ἦτο εἰς τὴν πλάκα τοῦ τάφου του νὰ γραφῆ ἡ προσφιλεῖς ἐκείνου ρῆσις «δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἕνεκα». Ἐπίσης ἱκανὰ ἔγραψε περὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, καὶ μάλιστα ὀγκώδη περὶ αὐτοῦ ἐκ 486 σελίδων μελέτην (Ἀλεξάνδρεια 1933). Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, δικαίως ἐξαίρων τὴν συμβολὴν τοῦ ἀνδρός εἰς τὴν ὀρθόδοξον διατύπωσιν τοῦ δόγματος περὶ τῶν ἐν Χριστῷ φύσεων καὶ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ἐν μιᾷ ὑποστάσει ἐνώσεως, προσπαθεῖ νὰ μειώσῃ τὰ προφανῆ μειονεκτήματα αὐτοῦ, ἥτοι τὴν ἐμπάθειαν καὶ τὸ ἀδιάλλακτον, τὸ βίαιον καὶ τὸ αὐταρχικόν, ἐλαττώματα ἅτινα ὤθουν αὐτὸν εἰς ἐνεργείας καὶ πράξεις ἀντικειμένας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πραότητος καὶ ἀνοχῆς¹. Καὶ περὶ Φωτίου ἔγραψεν ὁ Παπαδόπουλος ἱκανά, ὡς καὶ περὶ μεταγενεστέρων προσώπων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ γραμματολογίας. Ἰδίως δ' ἀπὸ τοῦ 1903 ἠσχολήθη περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ἐθνομάρτυρος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ὅστις, χάριν εἰς ἰησουτικὰς ραδιοουργίας, ὑπέστη, διαταγῇ τῆς Πύλης, μαρτυρικὸν θάνατον (1638). Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου γραφάντων Ἑλλήνων, προσελάθησε νὰ ἀπαλ-

1. Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, σ. 393 κ. ἐ.

λάξη τὸν Λούκαριν τῆς μομφῆς ὅτι συνέγραψε καλβινίζουσαν ὁμολογίαν (1629). Καίτοι ριζικῶς διαφωνῶ πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ὡς ἀνέπτυξα εἰς σχετικὰς μονογραφίας μου¹, ἐν ταῖς ὁποίαις καταδεικνύω πῶς βαθμηδὸν ὁ Λούκαρις ἐδέχθη καλβινικὰς ἐπιδράσεις, δὲν δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ τὴν δεξιότητά μετὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριξεν ὁ Παπαδόπουλος τὰς ἀπόψεις του.

Καὶ γενικώτερα δὲ ἱστορικὰ ἔργα κατέλιπεν ὁ ἀοίδιμος καὶ ἐξ αὐτῶν σημειῶ : Ὁ Λαρίσης-Τρίκκης Διονύσιος β' ὁ φιλόσοφος, ὁ χλευαστικῶς ἐπικληθεὶς Σκυλλόσοφος (Ἰωάννινα 1934, σ. 38). Ἡ θέσις τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει (Ἀθῆναι 1935, σ. 39) κ. ἄ. Καὶ περὶ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων καθόλου ἔγραψε σοβαρὰ ἄρθρα εἰς διαφόρους περιστάσεις.

Καὶ περὶ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἐπιμελέστατα ἠσχολήθη ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἐκτὸς δὲ στοιχειώδους ἱεράς ἐρμηνευτικῆς (Ἱεροσόλυμα 1902, σ. 110), ἐξέδωκεν ἐπίτομα ὑπομνήματα εἰς τινὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ὡς καὶ τινὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, ὡς καὶ ἄλλας ἐρμηνευτικοῦ περιεχομένου μελέτας. Ἐπίσης ἔγραψεν ἱκανὰς πραγματείας ἀναφερομένας εἰς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, τὸ κανονικὸν δίκαιον, ἐξ ὧν ἀναφέρω «Τὸ σύνταγμα καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες» (Ἀθῆναι 1936, σ. 72) καὶ τὴν ποιμαντικὴν, ἐξ ὧν σημειῶ τὴν «Περὶ ἱερωσύνης» μελέτην του (Ἀθῆναι 1912, σ. 105). Ἐκ δὲ τῶν μελετῶν του τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἐκκλησίας ἰδιαίτερος ἀναφέρω τὴν πραγματείαν του «περὶ τῆς ἀποστολικῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου» (Ἀθῆναι 1901, σ. 126), ἐν τῇ ὁποίᾳ ζητεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὁποίας διάφοροι ἐξηνέχθησαν γινῶμαι, εἶναι ἡ πρώτη ἀποστολικὴ λειτουργία τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἣν καθώρισε καὶ διευτύπωσε ὁ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος καὶ ὅτι ὡς ἔχει αὕτη σήμερον «δὲν εἶναι μὲν γνησίᾳ ἀποστολικὴ γραφὴ καὶ ἄμεσον τοῦ ἁγίου Ἰακώβου σύγγραμμα, οὔτε ἐκεῖνη ἦν ἐτέλει οὗτος, ἀλλ' εἶναι ἡ γνησίᾳ λειτουργία τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἡ διασώσασα τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου».

Καὶ περὶ τὰς σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἑτεροδόξους ἐκκλησίας ἠσχολήθη ἐπισταμένως ὁ συγγραφεὺς. Εἰς τὴν μελέτην του «Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ ἐν Ἀμερικῇ» (Ἀθῆναι 1920, σ. 95) ἐκθέτει

1. Ἡ ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθῆναι 1906, καὶ Ἡ λουκάρεως ὁμολογία, Ἀθῆναι 1907. Πρβλ. κρίσεις ἐν Theol. Literaturzeitung 1907 τ. 10.—Byz. Zeitschrift 1907 τ. 3 καὶ 4, κ. ἀ.

τὰς ἐντυπώσεις του περὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου μετέβη τὸ 1918, ὡς μέλος ἐκκλησιαστικῆς ἀποστολῆς. Καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἐκκλησίας μας μετὰ τῆς γεγραμῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν βαθέως ἐτίμα, ἔγραψεν ἱκανὰς μελέτας. Ἐν τῇ πραγματεία του «Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν» (Ἱεροσόλυμα 1925, σ. 73) ἔγραψεν ἀπὸ ἱστορικῆς κυρίως ἀπόψεως περὶ τοῦ ἔτι ἀμφισβητουμένου ζητήματος τούτου, περὶ οὗ δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία μετὰ τῶν ἐλλήνων θεολόγων. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Νικόλαος Λαμαλᾶς ἐθεώρει ὡς οὐσιῶδες κώλυμα ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν τὸ ὅτι ἡ ἀγγλικανικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἀπεκήρυξε τὰ ἀπὸ τοῦ 1571 διέποντα ταύτην 39 ἄρθρα, ὧν τὸ μὲν 21ον κηρύττει τὴν ἐκκλησίαν δυναμένην νὰ πλανηθῇ, τὸ δὲ 22ον χαρακτηρίζει τὴν τιμὴν τῶν εἰκόνων καὶ ἐπίκλησιν τῶν ἁγίων «πράγμα μωρὸν, μάταιως ἐφευρημένον... ἀντιφάσκον μᾶλλον εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ». Ὁ Χρῆστος Ἀνδροῦτσος ἐφρόνει ὅτι κατ' οἰκονομίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ κύρος τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, ἐφόσον ἡ ἀγγλικανικὴ ἐκκλησία διὰ γενικῆς συνόδου ἀντὶ τῶν 39 ἄρθρων ἀπεδέχετο τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, τὴν διατυπωθεῖσαν ἐν τοῖς ὅροις τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Π. Κομνηνός, ὅπως ἀστηρίκτως, ὡς φρονῶ, ἀπεδέχθη τοῦναντίον ἀνεπιφυλάκτως τὸ κύρος τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, προϋποθέτων ὡς δεδομένον τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα τῶν Ἀγγλικανῶν. Καὶ οἱ ἐπιζῶντες θεολόγοι διαφόρους ἔξέφεραν ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμας. Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος δὲν ἀποφαίνεται κατηγορηματικῶς περὶ τοῦ ζητήματος· φρονεῖ ὅμως ὅτι ἡ μὲν κανονικότης τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας τοῦ πρώτου ἀγγλικανοῦ ἀρχιερέως Πάρεκερ (1559) δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ ἀμφισβητηθῇ, ἡ δὲ ἐκτίμησις περὶ τῆς σημασίας τῶν 39 ἄρθρων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας ἐναπόκειται εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ναὶ μὲν φρονεῖ ὅτι τὰ 39 ἄρθρα «δὲν δύνανται νὰ θεωρῶνται ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας», ἀλλὰ καὶ δὲν ἀρνεῖται ὅτι πάντοτε ἔχουν σημασίαν δι' αὐτήν, ἐφόσον οὐ μόνον οὐδέποτε ἀπεκηρύχθησαν ἀλλὰ καί, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει ἐνιαία περὶ αὐτῶν ἀντίληψις εἰς τὴν ἀγγλικανικὴν ἐκκλησίαν, θεωροῦνται γενικῶς ἄρθρα «εὐσεβοῦς συμφωνίας» (Θεολογία Α', 231).

Ὁ αἰοίδιμος ἱεράρχης, μετ' εὐμενοῦς βλέμματος παρακολουθῶν τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν πρὸς συνεργασίαν ἢ καὶ ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ μετασχὼν ὡς μέλος τῆς ὑπὸ τὸν τότε μητροπολίτην Ἀθηνῶν Με-

λέτιον Μεταξάκην ἐκκλησιαστικῆς ἀποστολῆς εἰς Ἑγγλίαν καὶ Ἀμερικὴν, διετύπωσε μετὰ τοῦ ἐτέρου μέλους τῆς ἀποστολῆς, καθηγητοῦ κ. Ἀλιβιζάτου, τὴν ἐπὶ τῆς κινήσεως ταύτης γνώμην του, ἐν ἐκθέσει, ἀπὸ 4ης Φεβρουαρίου 1919, τῆς ὁποίας τὸ συμπέρασμα ἔχει ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς: «ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι μὲν δυνατὴ ἡ δογματικὴ καὶ μυστηριακὴ κοινωνία μετὰ τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας, εἶναι ὁμως δυνατὴ ἡ ἐν πνεύματι χριστιανικῆς ἀγάπης ἐπικοινωνία, πρὸς παρασκευὴν τῆς ἐνώσεως, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος» (Ἐκκλ. Κήρυξ 1919 σ. 525).

Σπουδαιόταται εἶναι καὶ αἱ ἐργασίαι του αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα. Εἰς τὴν μελέτην του «Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη» (Ἀθῆναι 1930, σ. 337) ὁ συγγραφεὺς, ὅπως ἀντικειμενικῶς, ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ἱστορικῶς τί ἴσχυεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, ὁποῖον ἦτο τὸ πρωτεῖον τιμῆς τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης καὶ πῶς σὺν τῷ χρόνῳ διεστράφη καὶ παρελλάγη ἡ περὶ αὐτοῦ ἀρχικὴ ἀντίληψις, διὰ τῆς ἐπιμόνου πρὸς ἐπικράτησιν ἐν τῇ καθόλου ἐκκλησίᾳ τάσεως τῶν ἐπισκόπων Ρώμης, ἥτις ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐπὶ μεγίστην ζημίαν τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης καὶ ἐνότητος. Ἀποδεχόμενος ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης εἶχε τὰ «πρεσβεῖα τιμῆς», ἦτοι πρωτεῖον τιμῆς μεταξὺ τῶν πρωτεύοντων τῆς ἡνωμένης ἐκκλησίας ἐπισκόπων, «ἀφ' οὗ χρόνου ἠξίωσεν ὅπως ἀσκῆσθαι πρωτεῖον ἐξουσίας, ἀπέσπασεν ἑαυτὸν καὶ ἀπέσχισεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας», καὶ οὕτω κατήντησεν ὥστε τὸ ὅπως ἀστήρικτον «μοναρχικὸν πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης» νὰ ἀναχθῆ «ἐκβιαστικῶς εἰς δόγμα διὰ τῆς ἐν Βατικανῷ συνόδου». Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ μελέτη του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης· ἀπάντησις εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Πίου ια' *Lux veritatis*» (Ἀθῆναι 1932, σ. 47), ἐν ἣ ὑποστηρίζει ὅτι προϋπόθεσις τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι «ἡ ἐπ' ἀνόδου τοῦ Πίου ια' εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Κελεστίνου καὶ ἡ ἀποβολὴ παντὸς ὅ,τι ἔκτοτε παρεῖσε φρουσεν ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ξένον καὶ ἀλλότριον πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας».

Καὶ ἐναντίον τῶν ἀντιχριστιανικῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν τῆς οὐνιτικῆς προπαγάνδας ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος καὶ μάλιστα τὴν πραγματείαν «Φύσις καὶ χαρακτὴρ τῆς οὐνίας. Οἱ Οὐνῖται ἐν Ἑλλάδι. Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηναίων Χρυσοστόμου πρὸς τὸν οὐνίτην ἐπίσκοπον Θεοδωρουπόλεως Γεώργιον» (Ἀθῆναι 1928, σ. 53). Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ πραγ-

ματεύεται περί τῆς ἀρχῆς, τῆς οὐσίας, τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ χαρακτή-
ρος τῆς Οὐνίας, τῆς ὁποίας κακίζει τὰς προσηλυτιστικὰς ἐνεργείας ἐν
χριστιανικαῖς χώραις καὶ ἐλέγχει «τὸ ὑποκριτικὸν καὶ δόλιον οὐνιτι-
κὸν σύστημα», ὅπερ εἶναι «ἄξιον βαρυτάτης μομφῆς», διότι προξενεῖ
βλάβην οὐ μόνον εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος,
ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς τὴν διαμόρφωσιν φιλικῶν σχέσεων καὶ εἰς
τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀξιοπαρατήρητον ὅτι καὶ εἰς
αὐτὰ τὰ πολεμικὰ ἔργα τοῦ ἐκλιπόντος διαφαίνεται ὁ πρῶτος καὶ εἰρη-
νικὸς χαρακτήρ του, ὅστις οὐδέποτε ἐκτρέπεται τῶν ὀρίων εὐπρεποῦς
καὶ ἀντικειμενικῆς συζητήσεως οὐδὲ κατανατᾶ εἰς ἀμετροεπείας καὶ
ὑπερβολάς.

Καὶ περί ἐπίκαιρα καὶ φλέγοντα ζητήματα ἡσχολήθη ὁ Χρυσό-
στομος Παπαδόπουλος. Τοιουτοτρόπως ἔγραψε μελέτας καὶ ἄρθρα διὰ
τό, ὡς μὴ ἄφειλε, τόσον ἀπασχολῆσαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος
ἡμερολογισκὸν ζήτημα. Ἐκ τῶν μελετῶν τούτων ἀναφέρω τὴν ὑπὸ
τὸν τίτλον «Ἡ διόρθωσις τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
τῆς Ἑλλάδος» (Ἀθῆναι 1933, σ. 85), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναπτύσσει ὅτι ἡ
ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου γενομένη διαρρῦθ-
μις τοῦ ἡμερολογίου ὑπῆρξεν «ὀρθή, ἀναγκαία καὶ κανονικὴ» καὶ
εἰς οὐδὲν προσκρούει, ἐφόσον τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον δὲν προῆλθεν
ἐξ ἀποφάσεως συνόδου καὶ δὲν ἔχει δογματικὴν τινα σημασίαν, ἀφοῦ
μάλιστα «παραμένει ἀπολύτως ἄθικτον καὶ ἀμετάβλητον τὸ ὑπὸ τῶν
ἁγίων πατέρων παραδοθὲν ἡμῖν ἑορτολόγιον». Εἰς δὲ τὴν πραγμα-
τείαν του «Ἡμερολογιτικῶν κατηγοριῶν ἔλεγχος» (Ἀθῆναι 1937, σ.
52) ἀναιρεῖ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἡ διόρθωσις τοῦ ἡμερολογίου ἦτο
προσωπικὸν του ἔργον καὶ καταδεικνύει ὡς ἀσύστατα τὰ κατ' αὐτοῦ
λεχθέντα, δηλ. ὅτι προέβη αὐθαιρέτως εἰς τὴν μεταβολήν, ὅτι δῆθεν
ἀπέκρουεν ἀπὸ τῆς συγκληθείσης ἱεραρχίας πατριαρχικὰ ἔγγραφα καὶ
ὅτι ἐπέσπευσε τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τῆς ἱεραρχίας. Καὶ ὅμως
πόσον σφοδρὰ πολεμικὴ διεξήχθη κατὰ τοῦ ἀειμνήστου πρωθιεράρ-
χου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀσυστάτων τούτων κατηγοριῶν!

Ἐν τέλει, ἐκ τῶν περιπτωτικῶν του διατριβῶν θὰ ἐπεθύμουν νὰ
ἀναφέρω μίαν ἔτι, τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεατρικὴ συζήτησις» (Πάνταινος
1914, σ. 138-141). Ἀφορμὴ πρὸς συγγραφὴν ταύτης ἐδόθη ἡ ἐξῆς:
Ὅταν συναυλίαν τῆς ὀρχήστρας τοῦ ᾠδείου Ἀθηνῶν, δοθεῖσαν τὴν
ἐσπέραν τῆς 7ης Δεκεμβρίου 1913, ὑπὲρ τῶν ἀπόρων οἰκογενειῶν τῶν
ἐν πολέμῳ πεσόντων, παρηκολούθησαν ἀπὸ θεωρείου οἱ τότε παρελι-
δημοῦντες ἐν Ἀθήναις ἀρχιερεῖς Κιτίου (ὁ μετέπειτα μητροπολίτης

Ἀθηνῶν Μελέτιος), Μυρέων καὶ Χριστουπόλεως καὶ ὁ τότε διευθυν-
τῆς τῆς Ριζαρείου σχολῆς Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἤρχισεν ὑπὸ
ἐνδιαφερομένων σφοδρὰ πολεμικῆ κατ' αὐτῶν καὶ ὑπεβλήθη καταγγε-
λία εἰς τὴν ἱερὰν σύνοδον ἐναντίον των, ἐπὶ παραβάσει τῶν ἱερῶν
κανόνων. Τότε, ἐκτὸς ἄλλων γραψάντων σχετικῶς, ἐν οἷς καὶ ἐγώ¹,
ἔγραψεν ἄρθρον ἐν τῷ Πανταίνῳ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἐξε-
γειρόμενος κατὰ τοῦ «ὑπὸ θορυβοποιοῦ» ἐγεροθέντος τεχνητοῦ θορύ-
λου καὶ ὀρθότατα ἀναπτύσσων ὅτι ἡ ἐκκλησία, ἀπαγορεύσασα τὴν φοί-
τησιν εἰς αἰσχρὰ θεάματα, οὐδέποτε ἀπηγόρευσε «σεμνὴν καὶ ἠθικὴν,
θεαματικὴν ἢ ἀκροαματικὴν τέρψιν εἰς τε τοὺς κληρικοὺς καὶ λαϊ-
κοὺς», καὶ ὅτι οὐδεὶς κανὼν ἀπαγορεύει τὴν ἀκρόασιν κλασικοῦ ἔρ-
γου, ὡς ὁ Οἰδίπους τύραννος, ἢ κλασικῆς συναυλίας ᾠδείου. Πράγ-
ματι, ἡ ἐκκλησία οὐδέποτε ἐκηρύχθη κατὰ τῆς τέχνης, ἀλλὰ μόνον
κατὰ τῆς διαστροφῆς τῆς τέχνης. Ὡς διέκριεν, ἤδη κατὰ τὸν δωδέ-
κατον αἰῶνα, ὁ ἐρμηνευτὴς τῶν κανόνων πατριάρχης Ἀντιοχείας
Βαλσαμών, τὰ θεάματα διακρίνονται «εἰς τὰ πάντα ἀποτρόπαια, εἰς
ἃ μὴ μόνον κληρικοί, ἀλλ' οὐδὲ λαϊκοὶ παραχωροῦνται ἀπέρχεσθαι,...
καὶ εἰς τὰ ἐπιτετραμμένα, τὰ καὶ σήμερον ἐνεργοῦνται, εἰς ἃ μὴ μόνον
λαϊκοὶ ἀλλὰ καὶ κληρικοὶ ἀπροκριματίστως ἀπελεύσονται»².

*
*

Ἐκτὸς τῶν ἀπειραρίθμων ἐκδοθέντων ἤδη ἔργων, ὁ Χρυσόστομος
Παπαδόπουλος κατέλιπε καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα ἔργα, ἐξ ὧν ἀναφέρω
τὸν β' τόμον τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὰς ἱστορίας
τῶν ἐκκλησιῶν Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας καὶ Βουλγαρίας, ὡς
καὶ β' ἔκδοσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, μελέτην
περὶ Ἀποστόλου Μακράκη, ἑτέραν περὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ
περὶ τὰς εἴκοσιν ἄλλας μονογραφίας.

*
*

Τοιαύτη, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἢ συγγραφικῇ δρασίς τοῦ Χρυσο-
στόμου Παπαδοπούλου, ἦτις τοσοῦτω μᾶλλον εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἐὰν
ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι οὗτος δὲν εἶχεν ὡς μοναδικὴν ἐπασχόλησιν τὴν
ἐπιστήμην, ἀλλ' εἶχε πλείστας ἄλλας ἀσχολίας ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθη-
νῶν καὶ πρόεδρος τῆς ἱερᾶς συνόδου.

1. Ἐν ἐφημερίδι «Ἑστία» 26 καὶ 27 Ἰανουαρίου 1914.

2. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κανόνων 2,359. Πρὸβλ. σχετικὰς μελέτας
μου: Ἐκκλησία καὶ θέατρον, Ἀθήναι 1909. Χριστιανισμὸς καὶ σκηνὴ, Ἀθή-
ναι 1925.

Ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτισις καὶ ἡ συγγραφικὴ δρασίς τοῦ ἀνδρὸς τὰ μάλιστα ἐξετιμήθη ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ δικαίως ἐθεωρεῖτο καύχημα τοῦ πανεπιστημίου καὶ σέμνωμα τῆς ἀκαδημίας. Ἄλλ' ἡ φήμη του ἐξῆλθεν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, ὡς φαίνεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ παγκοσμίου ἐπιστημονικοῦ κύρους, ὅπερ ἀπέκτησε, καὶ ἐκ τῶν εὐμενεστάτων κριτικῶν, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῶν ἔργων του ὑπὸ ἀνεγνωρισμένου κύρους ἐπιστημόνων τῆς Ἑσπερίας καὶ τῶν ὁμοδόξων χωρῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἱκαναὶ τῶν πραγματειῶν του μετεφράσθησαν εἰς ξένας γλώσσας· οὕτω λ.χ. μετεφράσθησαν ἀγγλιστὶ ἢ περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν ὡς καὶ ἡ περὶ τῆς γ' οἰκουμενικῆς συνόδου μελέται του. Ἡ πραγματεία του περὶ τοῦ συμβόλου τῆς β' οἰκουμενικῆς συνόδου μετεφράσθη ρουμανιστὶ καὶ σερβιστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας ἐδημοσιεύθη σουηδιστὶ.

Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, κάτοχος τῆς θύραθεν ὡς καὶ τῆς βιβλικῆς καὶ πατερικῆς παιδείας, γνωρίζων τὰς πηγὰς καὶ ποιούμενος ἐπιμελεστάτην χρῆσιν αὐτῶν, ἀκούραστος ἐρευνητής, σαφῆς, νηφάλιος, ἔδιδεν ἅμα προσοχὴν καὶ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν διατύπωσιν τῶν νοημάτων του, παρὰ τὸν παρατηρούμενον ἐνιαχοῦ πλατειασμόν ἐν τῇ ἐκφράσει. Τρέφων βαθυτάτην ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις καὶ τὰ θέσμια αὐτῆς, εἶχε ἅμα τὴν ἀπαιτουμένην εὐρύτητα ἀντιλήψεων, ἥτις καθίστα αὐτὸν ἱκανὸν νὰ διακρίνῃ οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις, θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, πυρῆνα καὶ φλοιόν. Εἶχε τὸ πρωταρχικὸν προσὸν τοῦ ἐπιστήμονος νὰ ἀσχολῆται περὶ ζητήματα οὐσιώδους σημασίας καὶ νὰ ἐρευνᾷ θέματα ζωτικὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἐπίκαιρα καὶ φλέγοντα, μὴ ἐξηντημένα ἀλλὰ χρῆζοντα νέας ἐξετάσεως.

Ἡ μελέτη, ἡ ἔρευνα, ἡ ἀσχολία περὶ τὴν ἐπιστήμην ἀπετέλει δι' αὐτὸν τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πικριῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου, τὰς ὁποίας ἔφερε γενναίως καὶ ὄντως χριστιανοπρεπῶς, ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι «οὐδὲν τῶν μεγάλων ἀδόκιμον, οὐδὲν ἀβασάνιστον», τὴν ἐπιστήμην ἐθεώρει ὡς βάλαμον καὶ πρὸς αὐτὴν ἀπέβλεπεν ὡς πρὸς τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα, ἔνθα συσσωρεύονται τὰ κύματα τῆς λήθης, ἐξ ὧν πίνουσα ἡ ψυχὴ νεκρώνει πάντα πόνον καὶ πᾶσαν ὀδύνην καὶ μεταπλάττει πάσας τὰς ἐν χρόνῳ ὀδύνας καὶ θλίψεις εἰς φωτεινὰ σημεῖα τοῦ αἰωνίου. Τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης ὁμῶς δὲν ἐθεώρει μόνον εὐχαρίστησιν δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς

1. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ὁμιλία εἰς χειροτονίαν Δοσῶν δ'.

ὑπηρεσίαν πρὸς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν, ἣτις πάντοτε ἐπὶ τοῦ Λόγου ἐστηρίχθη.

Τοιοιουτρόπως ἀνέπτυξεν ἐπιστημονικὴν καὶ συγγραφικὴν δρᾶσιν, μὴ ὑστεροῦσαν τῆς συγγραφικῆς δρώσεως τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, καὶ ἀδιαφόρως τοῦ ἂν συμφωνῇ τις πρὸς τὸ ἐν ἧ τὸ ἄλλο πῶρισμα τῶν μελετῶν του, οὐδεὶς καλῆς πίστεως ἐπιστήμων δύναται νὰ μὴ ἀποβλέψῃ μετὰ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ὅστις μετὰ τόσης ἐπιμελείας, πολυμερείας καὶ ἐπιτυχίας ἠρεύνησε, διεφώτισε καὶ ἐν τισιν ἔλυσε σπουδαιότατα ζητήματα τῆς ἐπιστήμης, προσενεγκὼν τοιοιουτρόπως ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας οὐ μόνον πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος. Ἐπὶ τούτοις τὸ ἐπιστημονικὸν του ἔργον ἐπεσφραγίζετο διὰ βίου ὄντως χριστιανοπρεποῦς καὶ ὑποδειγματικοῦ, καὶ δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ περὶ αὐτοῦ ὅ,τι εἶπε Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περὶ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, ὅτι δηλ. ὁ μὲν βίος του ἦτο ὁδηγὸς τῆς θεωρίας, ἡ δὲ θεωρία ἐπισφραγίσις τοῦ βίου του¹.

Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἀπέθανεν· ἀλλὰ τὸ σεπτὸν ὄνομά του καὶ τὸ περίλαμπρον ἐπιστημονικὸν του ἔργον θὰ μένῃ ἀθάνατον εἰς τὸν αἰῶνα, ἀναγεγραμμένον χρυσοῖς γραμμασιν εἰς τὰς δέλτους τόσον τῆς ἐκκλησίας ὅσον καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γράμματολογίας.

Αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου!

Μνημόσυνον ἐπιστημονικὸν ἐτέλεσε καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τῇ 17 Νοεμβρίου. Κατ' αὐτὸ ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνστ. Δυσουινιώτης, εἶπε περὶ τοῦ μεταστάντος τάδε:

Σεβασμιώτατοι Ἱεράρχαι, Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,

Ἀναμφιβόλως ὁ θάνατος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος ἀιδίμου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου ἐστέρησε τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ἐνὸς τῶν ἐπιλέκτων αὐτῆς μελῶν, τὴν μνήμην τοῦ ὁποίου θὰ διατηρῇ αὐτὴ ἀείποτε ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ. Αἱ ἐν ταῖς δημοσίαις συνεδρίασις τῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημονικαὶ αὐτοῦ ἀνακωνώσεις²,

1. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, εἰς μ. Ἀθανάσιον σ'.

2. Αἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ γενόμενα ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου ἀνακωνώσεις, αἱ δημοσιευθεῖσαι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτῆς, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

1. «Περὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἑλληνικῶν Ἀκαδημιῶν». (Τόμ. 2. 1927 σ. 200 ἔ).

2. «Περὶ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν μέγαν Φώτιον δοξασίας περὶ ὑπάρξεως δύο ψυχῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ». (Τόμ. 5. 1930. σ. 251ἔ).

δι' ὧν διεφώτιζε μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἐπιστημονικῆς βαθυνοίας καὶ ὀξύτητος σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, παρηκολουθοῦντο πάντοτε μετὰ ἰδιαίτερας προσοχῆς καὶ θαυμασμοῦ ὑπὸ τε τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας, ἅτινα προσέτι ἐθαύμαζον πάντοτε καὶ τὸν ἐν ταῖς ἰδιαίτεραις συνεδρῖαις ἤρεμον καὶ πεφωτισμένον συζητητὴν, τὸν ἀληθῆ ἐπιστήμονα. Συνεργασθεὶς μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ Ριζαρείῳ σχολῇ, τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ οὕτω γνωρίσας αὐτὸν κατὰ βάθος προθύμως ἐδέχθη, ὅπως ἐκφωνήσω κατὰ τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ μνημόσυνον, τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τελούμενον κατὰ τὴν σημερινὴν αὐτῆς συνεδρῖαν, τὸν προσήκοντα λόγον.

Ὁ δαίδιμος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος¹ ἐγεννήθη ἐν Μαδύτῳ τῆς Θράκης τῇ 1 Ἰουλίου τοῦ 1868 ἐξ εὐσεβῶν γονέων τοῦ Ἀναστασίου Παπαδοπούλου ἱερέως καὶ τῆς Φωτεινῆς, οἵτινες ἐνεστάλαξαν ἐν τῇ ἀγνῇ αὐτοῦ ψυχῇ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς εὐσεβείας. Μετὰ τὰς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ προκαταρκτικὰς σπουδὰς ἐφοίτησεν εἰς τὴν ἐν Κων-

3. «Προσφώνησις πρὸς τὸν Δημήτριον Αἰγινήτην κατὰ τὸν ἐορτασμὸν τῆς τεσσαρακονταετηρίδος αὐτοῦ ὡς διευθυντοῦ τοῦ Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν» (Τόμ. 6. 1931 σ. 21ἔ).

4. «Λόγος περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Δημητρίου Μπαλάνου», (Τόμ. 6. 1931 σ.88ἔ)

5. «Παρατηρήσεις ἐπὶ ἀνακρινώσεως τοῦ κ. Δημ. Μπαλάνου». (Τόμ. 7. 1932 σ. 310ἔ).

6. «Ὁ Ἀθηναϊκὸς κώδιξ τῶν πρακτικῶν τῆς Γ' οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἐκκλησίας Κύπρου» (Τόμ. 8. 1933 σ. 59ἔ).

7. «Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ναῶν τῆς Κυράς» (Τόμ. 10. 1935 σ. 19ἔ).

8. «Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους». (Τόμ. 10. 1935 σ. 32ἔ).

9. «Περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ρώσων εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς». (Τόμ. 12. 1937 σ. 156ἔ).

1. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου πρβλ. «Βιογραφίαι ζώντων καθηγητῶν». (Τόμ. Β' τευχ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1920 σ. 23-27). «Ἐναίσιμα ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ μακαριωτάτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος». (Ἐν Ἀθήναις 1931 σ. 1-23). Δημ. Σ. Μπαλάνου «Ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις 1837—1903». (Ἐν Ἀθήναις 1931 σ. 154—155 ἐν τοῖς Ἐναίσιμοις καὶ ἔπειτα ἐν ἰδίῳ τεύχει). Τοῦ αὐτοῦ «Ἐκατονταετηρὶς 1837—1937 Α' Ἱστορία τῆς θεολογικῆς σχολῆς». (Ἐν Ἀθήναις 1937 σ. 14 καὶ 45—46). Βασιλείου Στεφανίδου «Ἐορτασμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ ἐπιτίμου καθηγητοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁμοτίμων καθηγητῶν Ζήκου Ῥώση καὶ Ἰωάννου Μεσολοῦ» (Ἐν Ἀθῆναις 1933 σ. 5-9).

σταντινουπόλει μεγάλην τοῦ Γένους σχολὴν καὶ τὴν ἱερατικὴν σχολὴν (1884—1887) καὶ εἶτα εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Σταυροῦ (1887—1888) καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτῆς εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν σχολὴν τῆς Σμύρνης (1888—1889), ἔξ ἧς ἔλαβε τὸ πτυχίον τοῦ Γυμνασίου. Ἐγγραφεὶς ἔπειτα εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐφοίτησεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ διετίαν ἀπὸ τοῦ 1889—1891. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τῷ 1890, συνέγραψεν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ ἀοιδίμου καθηγητοῦ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου Σπυρίδωνος Λάμπρου τὴν πρώτην αὐτοῦ ἱστορικὴν πραγματείαν περὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Μαδύτου, τὴν ἐκδοθεῖσαν τύποις ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Μάδυτος, ἡ πόλις τῆς Χερρονήσου», ἐν ἧ διαφαίνεται ἤδη ἡ πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας κλίσις αὐτοῦ. Τῷ 1891 τυχὼν τῆς προστασίας τῆς ἀειμνήστου βασιλίσσης ἡμῶν Ὁλγας ἀπεστάλη εἰς Ρωσίαν, ἔνθα ἐφοίτησεν ἐπὶ τετραετίαν εἰς τὰς θεολογικὰς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου (1891—1893) καὶ τῆς Πετροπόλεως (1893—1895), ἔξ ἧς ἔλαβε τὸ θεολογικὸν αὐτοῦ δίπλωμα τῷ 1895 ὑποβαλὼν ὡς ἐναίσιμον διατριβὴν τὴν περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου πραγματείαν αὐτοῦ, ἣτις ἐκρίθη εὐμενῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Μπόλοτωφ, ἀποσπάσματος αὐτῆς δημοσιευθέντος ρωσιστὶ ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς Ἀκαδημίας. Ἐπανιδρυθεῖσης τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Σταυροῦ διωρίσθη καθηγητὴς αὐτῆς τῷ 1895, μετὰ τετραετὴ δ' εὐδόκιμον ἐν αὐτῇ διδασκαλίαν διευθυντῆς αὐτῆς καὶ ὡς τοιοῦτος παρέμεινε μέχρι τοῦ 1909 ἐργασθεὶς οὕτω ἐν αὐτῇ ἐπὶ 14 ἔτη (1895—1909). Τῷ 1900 προσῆλθεν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου χειροτονηθεὶς τῇ 4 Μαρτίου τοῦ 1900 διάκονος καὶ τῇ 14 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους πρεσβύτερος καὶ ἀρχιμανδρίτης. Κατὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις παραμονὴν αὐτοῦ ἴδρυσεν τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν «Νέα Σιών», τὸ ἀνελλιπῶς ἔκτοτε ἐκδιδόμενον, καταπλουτίζων αὐτὸ διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ μελετῶν. Ἀπομακρυνθεὶς τῷ 1909 τῶν Ἱεροσολύμων ἕνεκα τῶν γνωστῶν ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας διέτριψεν ἐπὶ διετίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὡς προϊστάμενος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (1909—1911). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τῷ 1910, ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ἀπένευμεν εἰς αὐτὸν τὸ δίπλωμα τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος τῆς Θεολογίας «ὡς πολλὰ καὶ σπουδαῖα θεολογικὰ ἔργα συγγράψαντα», ὡς ἀναφέρεται ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτῆς. Τῷ 1911 διωρίσθη διευθυντῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου σχολῆς, ἐν ἧ εἰργάσθη ὡς τοιοῦτος ἐπὶ δωδεκαετίαν (1911—1923), τῷ δὲ 1914 τακτικὸς καθηγητῆς τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τῇ

θεολογικῆ σχολῆ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου διαδεχθεὶς τὸν αἰοδιμον Ἀναστ. Διομ. Κυριακόν. Ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ ἐδίδαξεν ἐπὶ ἑννέα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1923. Τῷ 1923 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς τότε πενταμελοῦς ἱεραῆς Συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ὀνομασθεὶς ἔπειτα δι' ἀποφάσεως τῆς μετὰ τινος μῆνα; τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνελθούσης Ἱεραρχίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐγκριθείσης, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἄξιον μνείας εἶναι ἐνταῦθα διὰ τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κενοῦ ἔτι ὄντος τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Ἀθηνῶν, ὑπέβαλεν ὑπόμνημα, παμψηφεί ἐγκριθὲν ὑπ' αὐτῆς, πρὸς τὸν τότε πρόεδρον τῆς ἱεραῆς Συνόδου, τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, δι' οὗ ὑπεδείκνυε τὸν Χρυσόστομον Παπαδόπουλον, ὡς τὸν ἐνδεδειγμένον μητροπολίτην Ἀθηνῶν. Ἄμα τῇ ἀνόδῳ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ἤρξατο ἐκδίδων τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν «Θεολογία» καὶ τὸ ἐπίσημον δελτίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησία», ἐν οἷς ἔγραφε περισπουδάστους διατριβάς. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, προτάσει τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐξελέγη ὑπὸ τῆς δλομελείας τῶν καθηγητῶν αὐτοῦ ἐπίτιμος καθηγητῆς ἐξακολουθήσας καὶ μετὰ ταῦτα νὰ διδάσκη ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ ἐπὶ τινος ὥρας κατ' ἔτος. Τέλος τῷ 1926 ἰδρυθείσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διωρίσθη μεταξὺ τῶν πρώτων αὐτῆς μελῶν.

Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος παρὰ τὰς μεγάλας καὶ ἐπιπόνους ἐργασίας αὐτοῦ ὡς διευθυντοῦ ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος καὶ προέδρου τῆς Ἱεραῆς Συνόδου εὗρισκε πάντοτε χρόνον, ὃ ἀκαταπόνητος οὗτος ἀνὴρ, πρὸς συγγραφὴν ἐπιστημονικῶν ἔργων καὶ διατριβῶν, δι' ὧν ἐπλούτισεν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐκ τῶν νεωτέρων ἐλλήνων θεολόγων, τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην. Βαθὺς γνώστης τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας φιλολογίας, κάτοχος πολλῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, πεπρωκισμένος δι' ἀξιοθαυμάστου δξυνοίας καὶ βαθυνοίας συνέγραψε συγγράμματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ εἰς ξένας γλώσσας, εὐμενέστατα κριθέντα ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων ἐπιστημόνων, ὧν τινὰ καὶ εἰς ξένας μετεφράσθησαν γλώσσας. Πρὸ τῆς τοιαύτης ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς αὐτοῦ, δι' ἧς ἐξησφάλισε διεθνῆς ἐπιστημονικὸν ὄνομα καὶ κῆρος, οἱ σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι αὐτοῦ θὰ ἐξίστανται πάντοτε ἀποροῦντες πῶς ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀνδρὸς ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων βεβαρημένη ὑποχρεώσεων ἐξήρακε πρὸς συγγραφὴν τοσού-

των πολυτίμων επιστημονικῶν ἔργων. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ὑπῆρξεν ὁ χαλκέντερος καὶ πολυγرافώτατος συγγραφεὺς τῆς παρ' ἡμῖν θεολογικῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ, πεντακάσια περίπου τὸν ἀριθμὸν, δι' ὧν ὄντως ἐτίμησε τὴν ἑλληνικὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, ἀποτελοῦσι πολυτιμοτάτην συμβολὴν εἰς τὴν παρ' ἡμῖν καὶ καθόλου θεολογικὴν ἐπιστήμην.

Πλήρη κατάλογον τῶν ἐργασιῶν τοῦ Χρυσοστόμου μέχρι τοῦ ἔτους 1931 εὐρίσκομεν ἐν τοῖς «Ἐναισίμοις», τοῖς ἐκδοθεῖσι τῷ 1931 ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔγραψε καὶ ἄλλα ἐπιστημονικὰ ἔργα καὶ διατριβὰς ἀξίας πολλῆς προσοχῆς. Τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι ἰδίᾳ ἱστορικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Κύπρου, Ἑλλάδος, Ρωσσίας, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας ὡς καὶ εἰς τὰς ἑτεροδόξους ἐκκλησίας, Δυτικὴν, Προτεσταντικὴν καὶ Ἀγγλικανικὴν, καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν». Ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν τούτων ἐργασιῶν συνέγραψεν ὁ Χρυσόστομος καὶ ἐργασίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν πολλῆς προσοχῆς ἀξίας. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν τύποις ἐκδεδομένων ἐργασιῶν του κατέλιπεν ὁ Χρυσόστομος καὶ πολλὰ ἔργα ἀνέκδοτα, ὧν τινὰ ἔτοιμα πρὸς ἔκδοσιν. Μεταξὺ τούτων ἀξία ἰδίας προσοχῆς εἶναι τὰ περὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, περὶ Μακρόκη καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, ἧς τὴν ἐκτύπωσιν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου εἶχεν ἀποφασίσει. Τὰ κατάλοιπα ταῦτα τοῦ Χρυσοστόμου, δι' ὧν διαφωτίζονται πλεῖστα σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, πρὸς καταρτισμὸν τῆς ὁποίας εἰργάσθη ἐπὶ δέκα καὶ ὀκτὼ ὄλα ἔτη, πρέπει νὰ ἐκδοθῶσι τύποις. Ὁρθρὸν θὰ ἦτο ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τιμῶσα τὴν μνήμην ἑνὸς τῶν διαπρεπῶν αὐτῆς μελῶν, νὰ ἀνελάμβανε τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας ἔχουσα τὴν πεποιθῆσιν ὅτι διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης θέλει προαγάγει τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην καὶ διαχύσει ἐπὶ πολλῶν σκοτεινῶν μέχρι τῆς σήμερον σημείων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἄπλετον φῶς.

Τοιοῦτος ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἐκλιπόντος ἀρχιεπισκόπου ἀοιδίου Χρυσοστόμου ἐν δυνατῇ συντομίᾳ.

Σεβασμιώτατοι Ἱεράρχαι, Κυραὶ καὶ Κύριοι.

Ὁ χρόνος καὶ μάλιστα ὁ μετὰ τὸν θάνατον διαλύει τὴν ἐμπάθειαν καὶ τὸν φθόνον, ὡς τὸ φῶς διαλύει τὴν ομίχλην καὶ οὕτω ὄπισθεν τῆς διαλυθείσης ταύτης ομίχλης, ἥτις ἐκάλυπτε ἐνίοτε τὴν ἀξίαν τῆς μεγάλης ταύτης προσωπικότητος, βλέπει τις ἤδη διαυγῆ τὴν γλυκεῖαν αὐτοῦ μορφὴν, τὴν ἐμψυχουμένην ὑπὸ τῆς ὠραίας καὶ ἀγίας αὐτοῦ ψυχῆς καὶ κατανοεῖ πλήρως τί ἀπώλεσεν ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ ἔθνος καθόλου ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου. Ἡ ὁδός, ἣν εἶχε διαχαράξει καὶ ἣν ἤθελε νὰ βαδίσῃ ὅπως φθάσῃ εἰς τὸ τέρας, τὸ τόσον ὠραῖον, ὅπερ τοσάκις εἶχεν ὄνειρευθῆ, νὰ ἴδῃ δηλαδὴ τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν μεγάλην καὶ ἀξίαν τοῦ προορισμοῦ τῆς, ἡ ὁδὸς αὕτη καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του δὲν ἦτο ἐστρωμένη πάντοτε διὰ ὁδῶν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ δι' ἀκανθῶν. Αὗται δὲν τὸν ἐφοβίζον, ἐβάδιζε πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἄλλ' ἐνῶ ἐβάδιζε πρὸς τὰ ἐμπρός αἱ ἀκανθαὶ ἐκείναι, αἱ χονδραὶ καὶ ἀναίσθητοι, αἵτινες πολλάκις εἶχον πληγώσει αὐτὸν βαδίζοντα πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸν ἐπλήγωσαν εἰς τὴν εὐαίσθητόν του καρδίαν καὶ ἡ αἱματωμένη καρδιά του ὑπὸ τοῦ πόνου καὶ τῆς ὀδύνης καταληφθεῖσα ἔπαυσε νὰ κτυπᾷ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος ἀπέθανεν, ἀλλ' ἡ μνήμη αὐτοῦ θὰ μένῃ ἀγήρωσ καὶ ἀφθίτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους καθόλου. Τόση ἀγάπη, ἣν ἐνέκλειον τὰ εὐγενῆ αὐτοῦ στήθη, τόση ζωή, τόση δρᾶσις, τόσα ἔργα τῆς ἀληθῶς ὠραίας καὶ χριστιανικῆς του καρδίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονηθῶσιν. Ἡ ἀγία Γραφὴ θητικῶς τονίζει «Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων, ὄνομα δὲ ἀσεβῶν σβέννυται» (Παροιμ. 10,7). Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἀνεπίληπτος τὸ ἦθος, ὁ ἀπλοῦς τοὺς τρόπους, ὁ μετριόφρων, ὁ εὐπρεπής, ὁ πρᾶος, ὁ μακρόθυμος, ὁ φιλόανθρωπος, ὁ πλήρης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀγάπης, ἀποθνήσκων ἡδύνατο, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, νὰ εἴπῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτὴς» (Β' Τιμ., 7ε.). Ὅντως ὁ Χρυσόστομος ἐργαζόμενος νυχθημερὸν μετὰ παραδειγματικῆς αὐταπαρνήσεως καὶ αὐτοθυσίας καὶ καταβληθῆς ὑπὸ τῶν μεγάλων αὐτοῦ μόχθων, οὓς διηνεκῶς κατέβαλεν ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀπέθανεν, ὅπως μεταβῆ εἰς τὴν αἰωνίαν ἀνάπαυσιν, τὴν ἡτοιμασμένην ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τὰς δικαίας ψυχάς, τὰς ἀγωνισθείσας ἐπὶ τῆς γῆς τὸν καλὸν ἀγῶνα.

Αἰωνία αὐτοῦ ἡ μνήμη.

Ἐν τῷ τεύχει 286 τῆς 15 Νοεμβρίου τῆς «Νέας Ἑστίας» (τόμ. 24, 1938, σ. 1571—2) ἐδημοσιεύθη τὸ ἀκόλουθον ἀρθρον :

Τῆ 22 παρ. μηνός, μετὰ βραχεῖαν, ἀλλὰ βραχεῖαν ἀσθένειαν ἐτελεύτησεν ὄλωσ ἀπροσδοκῆτως καὶ πρὸς γενικὴν κατάπληξιν ὁ πάντοτε γνωστός ἐπὶ ἀκμαίᾳ ὑγείᾳ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Τὸ ἄκουσμα τοῦ θανάτου τοῦ ἐνεποίησεν ὀδυνηρὰν αἰσθησιν οὐ μόνον εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν καθ' ὄλου ὀρθόδοξον κόσμον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν διεθνή ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικόν, διότι ἐτιμᾶτο καὶ ἐγεγραίετο πανταχοῦ ἢ προσωπικότης του καὶ ὡς ἱεράρχου καὶ ὡς ἐπιστήμονος μεγάλου κύρους.

Γεννηθεὶς ἐν Μαδύτῳ τῆς Θράκης (1868) ἐκ γονέων πτωχῶν, μετὰ τὰς ἐν τῇ πατρίδι του προκαταρκτικὰς σπουδὰς ἐφοίτησεν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν καὶ τὴν Ἱερατικὴν Σχολὴν Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ καὶ μετὰ τὴν διάλυσίν της (1888), εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης. Θεολογικὰς σπουδὰς ἠκολούθησε κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν (1889-1891), κατόπιν δέ, τυχὼν τῆς προστασίας τῆς βασιλείσσης Ὀλγας, ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Ἀκαδημίαις Κιέβου καὶ Πετροπόλεως (1891-1895). Μετ' ἐξαιρέτους σπουδὰς ὑποβαλὼν ἐναίσιμον διατριβὴν περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἀπὸ φιλολογικῆς ἐπόψεως, ἐδέχθη θέσιν καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Σταυροῦ (1895), ἀποποιηθεὶς διορισμὸν του ὡς καθηγητοῦ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Θεολογικῇ Ἀκαδημίᾳ Πετροπόλεως.

Ἐκτοτε ἢ σταδιοδρομία του ὑπῆρξε ραγδαία καὶ σπανία διὰ τὰ πολλὰ του πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ χαρίσματα. Διότι μετὰ τετραετῆ διδασκαλίαν προσελθὼν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, ἀνέλαβε καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεχώρησε μόνον κατὰ τὴν μετὰ δεκαετίαν διάλυσίν της. Ἦδη ὡς φοιτητὴς ἐν Ἀθῆναις εἶχεν ἐκδώσει τὸ πρῶτον του ἔργον περὶ τῆς πατρίδος του Μαδύτου (1890), ἐν Ρωσίᾳ δὲ διετέλει τακτικὸς ἀνταποκριτὴς ἡμερησίων φύλλων, ἰδίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅθεν καὶ ἠδύνατο νὰ ἐξοικονομῇ ἱκανὰς τῶν σπουδῶν του δαπάνας. Τὴν κυρίως ὅμως ἐπιστημονικὴν του δρασίαν ἤρchiσεν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου διδάσκων τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν ἐδείκνυε προτίμησιν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικοῖστορικὰς μελέτας, τὰς ὁποίας, δημοσιεύων ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθέντι θεολογικῷ

περιοδικῶ «Νέα Σιών» ἐσυνέχισε κατόπιν καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ διετίαν ὡς προϊστάμενος τῶν ναῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος (1909-1911), ἐφ' ᾧ καὶ ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀπονομῆς τοῦ διπλώματος τοῦ ἐπιτίμου Διδάκτορος τῆς Θεολογίας, ὡς «πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἔργα συγγράψαντα». Προσκληθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς (1911), μετὰ τριετίαν δ' ἐκλεγείς τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου, διεδέχθη τὸν λόγῳ ὀρίου ἡλικίας ἀποχωρήσαντα Ἀναστ. Διομήδη Κυριακόν. Διατηρῶν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς Ριζαρείου ἐδίδαξεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐπὶ ἑννέα ἔτη, ὅτε τῇ 8 Μαρτίου 1923 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν, μετὰ τινὰς δὲ μῆνας ἐξ ἀποφάσεως τῆς Ἱεραρχίας καὶ μετ' ἔγκρισιν τῆς Πολιτείας ὠνομάσθη «Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος». Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος προτίσει τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἡ Συνέλευσις τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐξέλεξεν αὐτὸν παμψηφεί ἐπίτιμον καθηγητὴν αὐτοῦ, μετὰ δὲ τὴν ἴδρυσιν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1926) κατελέγη μετὰξὺ τῶν πρώτων μελῶν της.

Ἡ συγγραφικὴ γονιμότης τοῦ ἐκλιπόντος Πρωθιεράρχου ὑπῆρξε κυριολεκτικῶς καταπληκτικὴ ἀπὸ ἀπόψεως οὐ μόνον πλήθους ἔργων, ἀλλὰ καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἧς συνέγραψεν. Ἀνέκαθεν ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἐπιστήμην, παρακολουθῶν κατὰ πόδας τὴν κίνησιν τῆς παγκοσμίου Θεολογίας, γνώστης τῆς ρωσικῆς, τῶν λοιπῶν σλαβικῶν γλωσσῶν, τῆς γερμανικῆς, τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς, ἀκαταπονήτως μελετῶν καὶ συγγράφων ἐν μέσῳ τῶν πολυσχιδῶν πρωθιεραρχικῶν καθηκόντων καὶ μεριμνῶν κατὰ τὰ ἐλάχιστα ἡμερήσια διαλείμματα καὶ κατ' αὐτὴν τὴν νυκτερινὴν ἡσυχίαν μέχρι μεσονυκτίων ὥρῶν, παρὰ τοὺς συναφεῖς μὲ τὴν θέσιν του περισπασμοὺς καὶ τὴν ἄκρως πολυκύμαντον περίοδον τῆς ἐκκλησιαστικῆς του διακονίας, συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε πέντε περίπου ἑκατοντάδας θεολογικῶν ἔργων, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν οὐκ ὀλίγους τόμους καὶ πολυσελίδους μονογραφίας. Ὁ μέγιστος ἀριθμὸς τῶν ἔργων του ἀνήκει εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Οὕτω ὑπερεκατὸν μελέται εἶναι ἀφιερωμέναι εἰς τὴν γενικὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὲρ τὰς πεντήκοντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας. ὧν ἐξέχουν αἱ μονογραφίαι περὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἁγίου Διονυσίου τοῦ Μεγάλου (σ. 114) καὶ οἱ τόμοι περὶ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας (σ. 486) καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (σ. 930), ἱκαναὶ διατριβαὶ

ἀφοροῦν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας, πλεῖστα ἔργα πραγματεύονται περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὄλως ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξια εἶναι ἡ μονογραφία περὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ Θεολογικῆς Σχολῆς (σ. 159), ἡ «Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας» (σ. 432) καὶ ἰδίως ἡ «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων» (σ. 840). Πολλὰ ἔργα τοῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι αἱ περὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς (σ. 247) καὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν (σ. 116) μονογραφίαι, μάλιστα δὲ ὁ α' τόμος τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» (σ. 469), ἐξ Ἰσου δὲ πολυάριθμοι εἶναι αἱ μονογραφίαι καὶ διατριβαὶ τοῦ περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν Κύπρου, Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας, ὡς καὶ αἱ περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἐνήμερος δὲ τῆς διεθνoῦς θεολογικῆς βιβλιογραφίας δυσμετροῦτος ἐδημοσίευσεν κριτικὰς περὶ πάντων τῶν ἀξίων λόγου θεολογικῶν ἔργων. Ἀμέσως μετὰ τὴν εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος ἀνάρρησίν του, ἰδρύσας ἴδιον θεολογικὸν περιοδικόν, τὴν «Θεολογίαν», οὐ μόνον οὐδὲν τεῦχος τῆς ἐξέδιδεν ἄνευ εἰδικῆς του μελέτης, ἀλλ' ἦτο ὁ ἕνιος ὁ κυριώτατος ἢ μοναδικὸς πολλακίς συντάκτης τοῦ κριτικοῦ βιβλιογραφικοῦ τῆς δελτίου. Ἐπ' ἴσης τὰ ἐν τῷ ἐπισήμῳ ὄργάνῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησία» ἐπίκαιρα ἐκάστοτε ἱστορικοῦ χαρακτῆρος μελετήματα, ὡς καὶ τινὰ κριτικὰ σημειώματα, αὐτὸν εἶχον συγγραφέα, παρέχων δὲ πάντοτε προθύμως τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσίν του εἰς πᾶν θεολογικὸν ἢ θρησκευτικὸν περιοδικόν, ἐξαιτούμενον τὴν συνεργασίαν του, ἐδημοσίευσεν εἰς αὐτὰ ἄρθρα ἐπὶ ποικιλωτάτων θεμάτων θεολογικοῦ, θρησκευτικοῦ ἢ ἠθικοκοινωνικοῦ χαρακτῆρος*. Τινὰ τῶν ἔργων του μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἀγγλικήν, τὴν ρουμανικὴν, τὴν σερβικὴν καὶ τὴν σουηδικήν. Δὲν παρέλειπε νὰ κάμνη σπουδαίας ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ὁσάκις δ' ἠδύνατο νὰ ἐξοικονομήσῃ μίαν ὥραν, ἐδίδασκε μαθήματα εἰς τοὺς θεολόγους φοιτητὰς καὶ ἐδέχετο νὰ ὀμιλῇ εἰς διαφόρους θρησκευτι-

* Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα προχείρως τὰ κυριώτερα: Νέα Σιών, Ἐκκλησιολογία, Κληρονομία, Πάντα, Ἐκκλησιολογία, Κήρυξ, Ἀνάπλασις, Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἱερὸς Σύνδεσμος, Ἱερὸς Πόλεμος, Τρεῖς Ἱεράρχαι, Βυζαντινὸν Ἀθηνῶν, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, Ἐκκλησιολογία, Ἀλήθεια, Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, Ἐπιστημολογία, Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου, Νέα Ἡμέρα Τεργέστης, Νέος Ποιμὴν Κωνσταντινουπόλεως, Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις Ἀθηνῶν, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, Revue Internationale de Théologie, Revue de Grèce.

κοὺς συλλόγους καὶ ἄλλα κοινωφελῆ σωματεῖα. Ἀκόμη καὶ εἰς ἑφημερίδας δὲν ἤρνεϊτο νὰ γράφῃ εὔροττα ἄρθρα. Δὲν ἦτο ξένος καὶ πρὸς τὴν λογοτεχνίαν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ μίαν μελέτην του περὶ τοῦ νορβηγικοῦ δραματικοῦ ποιητοῦ Björnson καὶ ἀπὸ ἓν θαυμάσιον διήγημά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου» (Β' ἐκδ. 1938). Καταγινόμενος ἐσχάτως εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, —τῆς δυσκολωτέρας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριῶν, —ἀφῆκεν ἀνέκδοτον ὀγκώδη περὶ αὐτῆς τόμον, μεταξὺ δὲ τῶν ἀνεκδότων του χειρογράφων εἶναι καὶ ὁ Β' τόμος τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἑλλάδος καὶ Ἱστορίαι τῶν Ἐκκλησιῶν Κωνσταντινουπόλεως, Βουλγαρίας καὶ Ἱεροσολύμων, διεξοδικὴ μονογραφία περὶ τοῦ Ἀποστόλου Μακροάκη, Ἐγχειρίδιον Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, πραγματεῖαι περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπολλιναρίου, περὶ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, ἐρμηνεῖα τῶν κεφ. γ' καὶ δ' τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου καὶ ἄλλα πολλά.

Ἡ ὄντως τεραστία συγγραφικὴ δρασίς ἀνέδειξε τὸν ἀείμνηστον Χρυσόστομον Παπαδόπουλον ἓνα τῶν σπανιωτάτων κολοσσῶν τῆς Θεολογικῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ παγκοσμίῳ θεολογικῇ φιλολογίᾳ, διὸ καὶ ὑπὸ τῶν διεθνῶν κύκλων ἐθαυμάζετο ὡς ἐξέχουσα θεολογικὴ αὐθεντία.

Ἄλλ' ὁ ἀείμνηστος θεολόγος πρὸς τὸ ἐπιστημονικόν του μεγαλεῖον συνεδύαζε καὶ τὸ ψυχικὸν μεγαλεῖον. Παρὰ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἱεραρχικῆς του θέσεως καὶ τὴν πνευματικὴν του ἀνωτερότητα, ὑπῆρξε καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν ὁ τύπος τῆς προαότητος, τῆς εὐγενείας, τῆς ταπεινότητος καὶ τῆς καλωσύνης. Σεμνός, σοβαρός, ψύχραιμος, ἐπιεικῆς, ἀμνησίκαιος καὶ φιλάνθρωπος, παρεῖχεν ἑαυτὸν πρότυπον ἀπλότητος, ἀπεριττότητος καὶ μετριοπαθείας ἐν πᾶσιν. Ἄγνοῶν τὰς ἀκρότητας καὶ πάντοτε εἰς πάντα τηρῶν τὸ μέτρον, εἰς μίαν μόνον ἀμετρίαν υπέπιπτε δι' ὅλου τοῦ βίου του: τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐργασίας, τὸν ὑπὲρ τὸ καθῆκον πνευματικὸν καὶ σωματικὸν κάματον.

Ἀπὸ τὸ βᾶρος τοῦ καταπληκτικῶς πολυμόχθου ἔργου του ἦλθε νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ καὶ τὸν ἀνακουφίσῃ ὁ θάνατος, ὅτε ἀκριβῶς συνεπλήρου τὴν ἐβδόμην τῆς ζωῆς του δεκαετίαν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἄμ. Ἀλιβιζᾶτος ἐδημοσίευσεν τὸ ἐξῆς ἄρθρον ἐν τῇ «Ἀναπλάσει» (Νοεμβρ. 1938, ἀριθ. 11 σ. 161—3):

Ὅταν ἐγράφησαν αἱ γραμμαὶ αὗται εἶχεν ἤδη παραδοθῆ εἰς τὴν «Θεολογία» Τόμ. ΙΣΤ'

μητέρα γῆν τὸ ἱερὸν σκῆνος τοῦ ἀειμνήστου Πρωθιεράρχου τῆς Ἑλλάδος Χρυσοστόμου καὶ ἡ ἀγία αὐτοῦ ψυχὴ ἀναπαύεται ἤδη εἰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ Κυρίου του.

Ἡμεῖς οἱ ἐπιζῶντες εὐρισκόμεθα πρὸ ἀδυναμίας σκέψεως πρὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ θανάτου, τὸ ὅποιον ἐπιθυμοῦμεν κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἄσμα «μαθεῖν, ἀλλ' οὐδεὶς ἱκανὸς διηγήσασθαι» καὶ μόνον συναισθήματα περὶ τὸν ἀπελθόντα συσσωρεύονται εἰς τὴν ψυχὴν μας καὶ σχόλια ἐπὶ τῆς μικρᾶς ἢ μεγάλης, τῆς σημαντικῆς ἢ ἀσημάντου τροχιάς, τὴν ὁποίαν διέγραψεν οὗτος ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς.

Μυριόλεκτον θὰ ἀπετέλει ἡ ἔκθεσις τῶν λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶνε ἄγνωστοι οἱ σταθμοὶ τῆς ζωῆς τοῦ μικροῦ καὶ πτωχοῦ ἱεροπαίδος, ὁ ὁποῖος, ἐμφανισθεὶς εἰς τὴν ζωὴν ἐν Μαδύτῳ τῇ 1ῃ Ἰουλίου 1868, ἀπεχώρησεν ἐκ ταύτης ὡς Πρωθιεράρχης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ σοφὸς τῷ ὄντι συγγραφεὺς ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1938, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ὡς ὁ μέγας αὐτοῦ ὁμώνυμος ἅγιος, «πάντων ἔνεκεν».

Τρία τινὰ χαρακτηρίζουν τὴν πλουσίαν τοῦ Χρυσοστόμου ζωὴν : ἡ φυσικὴ ἀγαθότης καὶ ἀπλότης, τὴν ὁποίαν τόσον μακαρίζει ὁ Κύριος διὰ τοῦ πρώτου Μακαρισμοῦ καὶ ἡ ὁποία εἶνε τόσον οἰκεία εἰς τοὺς ἀληθῶς μεγάλους καὶ σοφοὺς ἀνθρώπους ἢ φιλεργία καὶ πιστὴ καὶ φιλότιμος ἀφοσίωσις πρὸς τὸ καθήκον, ἥτις διακρίνει πάντας τοὺς δημιουργοὺς τῆς ζωῆς, καὶ ἡ θρησκευτικότης, ἥτις καθιστᾷ τὴν ζωὴν εὐλογημένην, πλήρη καὶ ἀνενδεᾶ.

Ὁ Ἀθηνῶν Χρυσόστομος ἦτο ἀγαθός, ἀπλοῦς καὶ ταπεινόφρων. Τὸν ἐγνώρισα, ὅταν ἤδη ἐμεσουράνει εἰς τὸν ἐπιστημονικόν του ὄριζοντα καὶ ἡ πρώτη μου ἐντύπωσις, ἥτις δὲν μετεβλήθη ποτὲ μέχρι τῶν τελευταίων του στιγμῶν, καθ' ἃς ἠτύχησα νὰ ἀσπασθῶ τὴν χεῖρά του, ἦτο ἡ τῆς ἀπλότητος καὶ ταπεινοφροσύνης ἀνθρώπου δυναμένου νὰ ἐπιδείξῃ καρπὸς πραγματικῶν βιωτικῶν κόπων εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἔταξεν αὐτὸν ἡ Θεῖα Πρόνοια.

Ἐπιμελής, βαθυστόχαστος καὶ περινούστατος μελετητῆς μέχρι τῆς τέλους τοῦ βίου του, ἀγαθὸς καὶ στοργικὸς διδάσκαλος δι' ὅσους ἠτύχησαν νὰ χρηματίσουν μαθηταὶ του, μεγάλθυμος, ἀνεκτικὸς καὶ φιλόανθρωπος διὰ τὸ ἐγγὺς καὶ μακρὰν ποίμνιον, τὸ ὅποιον τῷ ἀνέθηκεν ἡ Θεῖα Πρόνοια νὰ ποιμάνῃ.

Ἡ φιλομάθεια καὶ ἐργατικότης του καὶ ἡ πρὸς τὸ καθήκον ἀφοσίωσις ὑπερέβη πᾶν ὄριον συγχρόνου ἀντοχῆς, ἐξ οὗ καὶ ὁ συνεχὴς διὰ ταύτην θανμασμός τῶν περὶ αὐτόν, ἀλλ' ἴσως καὶ ὁ κυριώτερος λόγος

τοῦ, παρὰ τὴν ἡλικίαν του, προώρου θανάτου του. Ἡ ἀνεκτικότητα καὶ μεγαθυμία του κατέστησαν παροιμιώδεις, οὐχὶ σπανίως ἐκνευρίζουσαι τοὺς ζωηροτέρους τῶν φίλων του διὰ τὴν ἐκ μέρους ἄλλων ἐκμετάλλουσιν των ἄλλὰ τὸ ἀδιατάρακτον τῆς ψυχικῆς του γαλήνης ἐκ χαρακτῆρος, καὶ ἐκ χριστιανικῆς διαθέσεως βεβαίως, προέλαβε συμφορὰς καὶ καταστροφάς.

Τέλος ἡ θρησκευτικότης τοῦ μακαριστοῦ ἱεράρχου, ἡ ἐκφαινομένη εἰς πᾶσαν περίστασιν τῆς ἡσύχου ζωῆς του, ἥτις δαψιλῶς ἐξηγιάσθη καὶ κατὰ τὰς τελευταίας της στιγμὰς διὰ τῶν ἀγιαστικῶν μέσων τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβη ὑποδειγματικὴ διὰ τοὺς ἔχοντας ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς.

Εἶνε ἐξώχως συγκινητικὴ ἡ παρακολούθησις ἀνθρώπων ἀνευ οἴου-δήποτε συμφέροντος ἢ ἰδιαιτέρου λόγου ἔλκυομένων μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς θυμασμόν καὶ σέβας πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Χρυσοστόμου διὰ μόνην τὴν ἀπλότητα, μειλιχιότητα καὶ ἀγαθότητα αὐτοῦ. Ἡ δὲ βωβὴ ὑπὸ χιλιάδων λαοῦ ἐν μέσῳ ἀληθινοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἐπίμονος παρακολούθησις τῆς κηδείας του ὄχι πλὴν χάριν τοῦ μεγαλοπρεποῦς αὐτῆς θεάματος, ἀλλ' ὡς τελευταία ἐκδήλωσις σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀπερχόμενον ἱερόν ἄνδρα, ἀποτελοῦσι δείγματα ἀπτά τῆς ἐν τῇ ζωῇ θέσεώς του.

Τὸ μνημειῶδες ἐπιστημονικὸν ἔργον του, ὡς τοῦτο θέλει ἀκόμη συμπληρωθῆ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀποτελεῖ ἐξαιρετικῶς φωτεινὸν σταθμὸν εἰς τὸ μέσον τῶν πολλὰκις σκοτεινῶν τῆς παρελθούσης καὶ τῆς μελλούσης ἱστορίας δρομῶν.

Ὁ θεῖος Παῦλος οὕτωςε περιγράφει τὸ γινόμενον τῶν ἀνθρώπων προσπαθειῶν κατὰ τὴν πρόσκαιρον ταύτην ζωὴν: «ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον. Θεοῦ γὰρ ἔσμεν συνεργοί... ἕκαστος δὲ βλέπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ... εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον (Χριστὸν) τοῦτον χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, κάλαμον, ἕκαστου τὸ ἔργον φανερόν γενήσεται ἢ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἕκαστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει. Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει, ὃ ἐπικουδόμησε, μισθὸν λήψεται...» (Α΄ Κορ. γ΄. 8—15).

Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, κατὰ τοὺς ψυχραίμως καὶ ἀντικειμενικῶς κρίνοντας, ἐδημιούργησε μνημεῖον δι' ἑαυτὸν μένον, συγχρόνως δὲ δι' αὐτοῦ καὶ δικαίωμα ἐπὶ τοῦ στεφάνου, «ὃν θέλει ἀποδώσει αὐτῷ ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὃ δίκαιος κριτῆς, διὰ τὸν

ἀγῶνα ὃν ἠγώνισται, διὰ τὸν δρόμον ὃν τετέλεκε, καὶ διὰ τὴν πίστιν, ἣν τετήρηκε»: (Β'. Τιμοθ. δ'. 7, 8).

Ἐναπαύου ἐν εἰρήνῃ, ἀείμνηστε καὶ σοφῆ Πρωθιεράρχα Χρυσόστομε, «μακάριος, ὅτι ἀπέθανες ἐν Κυρίῳ ἵνα ἀναπαυθῆς ἐκ τῶν κόπων σου καὶ τὸ ἔργον σου ἀκολουθήσῃ μετὰ σοῦ». (Ἀποκαλ. ιδ'. 13).

ΑΜΙΛΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

Ἡ «Ὁρθοδοξία» τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (ἔτ. ΙΓ', Ὀκτ., τεύχος 10, σ. 289) τὰ περὶ τῆς τελευταίας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου κατέκλεισε διὰ τῶν ἑξῆς:

Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος κατὰ τὴν μακρὰν καὶ δόκιμον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διακονίαν πολλὰ ἔκαμε, πολλὰ δὲ καὶ εἰργάσατο, ἀναδειχθεὶς εἰς ἐκ τῶν ἐκφανεστέρων ἐκπροσώπων καὶ ἡγετῶν τῆς Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους. Διὰ σπουδῶν ἀνυστάκιων, ἀπ' αὐτῶν τῶν μαθητικῶν ἐδωλίων μέχρι τελευταίων ἡμερῶν τῆς ζωῆς αὐτοῦ, κατακτήσας εὐρυτάτην θεολογικὴν μόρφωσιν, ἀνεδείχθη διεθνῆς θεολογικῆ φυσιογνωμία, μέγα κησάμενος κύρος ἐν τῇ συγχρόνῳ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ. Τοῦ ἀκαταπονήτου αὐτοῦ ζήλου καὶ τῆς πολυειδοῦς αὐτοῦ σοφίας τεκμήρια τρανὰ πρόκεινται τοῖς πᾶσι τὰ περιλάμπρα προϊόντα τοῦ συγγραφικοῦ αὐτοῦ καλάμου—αἱ ἑκατοντάδες τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραφεῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἐκκλησιῶν: Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Κύπρου, Ἑλλάδος, Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας καὶ τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν καὶ εἰς ἄλλους τῆς Θεολογίας κλάδους. Καὶ ἐν τῇ ἰδιωτικῇ δὲ αὐτοῦ ζωῇ ὁ ἀείμνηστος Πρωθιεράρχης διεκρίθη, ὁσίως μὲν ζήσας, ὁσίως δὲ καὶ χριστιανοπρεπῶς ἀποθανών. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ διηγῶνται ἔθνη καὶ τὸν ἔπαινον αὐτοῦ ἀναγράφει ἡ Ἱστορία.

Ἡ Α. Μ. ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Τιμόθεος κατὰ τὴν δεξιῶσιν, τὴν γενομένην ἐν τοῖς Πατριαρχείοις μετὰ τὸ ἐπὶ τοῦ φρικτοῦ Γολγοθᾶ τελεσθὲν πατριαρχικὸν ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου—ἀρχαίου ἀγιοταφίτου—μνημόσυνον, ἔλεξε περὶ αὐτοῦ τάδε (Νέα Σιών ἔτ. Α' [1938] τόμ. λγ', σ. 608):

«Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἤδη εἶναι μακαριστὸς καὶ ἀθάνατος. Ὡς τοιοῦτος δὲν ἔχει ἀνάγκην πένθους, συλλυπητηρίων καὶ θρήνων. Εἶναι ἄξιος ὕμνων

καὶ ἐπαίνων, καὶ πρόκειται ἡμῖν ζηλευτὸν καὶ μοναδικὸν πρότυπον εὐσυνειδήτου ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Τιμῶμεν τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἐὰν ἀκολουθῶμεν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ. Πλειότερον παντὸς ἄλλου ἡμῖν ἐπιβάλλεται τοῦτο, διότι ὑπῆρξεν Ἀγιοταφίτης, καύχημα τῆς Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, δόξα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στέφανος τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ φήμη αὐτοῦ, ὡς πάγχιρσον στόμα τοῦ Λόγου, ἐξῆλθε πέραν τῶν ὁρίων τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου. Γίνωμεν αὐτοῦ μιμηταί!»

Ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνῶν «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι» (1—15 Νοεμβρ. 1938, ἀριθμ. 909 σ. 145—7) ἔ ἐν Λονδίῳ Μ. Ἀρχιμ. Μιχαὴλ Κωνσταντινίδης, ἄλλοτε Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν παρὰ τῷ ἀοιδίμῳ Ἀρχιεπισκόπῳ, ἐδημοσίευσε τὰ ἐπόμενα :

Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου ἐξέλιπε μία μεγάλη φυσιογνωμία ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὁ μεγαλειότερος θεολόγος ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, εἰς τῶν μεγαλειτέρων ἐπιστημόνων ἀπὸ τὸν κόσμον. Εὐλαβεῖς καὶ βαρυσταλάτοι ἱστάμενοι νοερώς πρὸ τοῦ νοποῦ τάφου του τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὑπὸ ἐνὸς μόνου συναισθήματος ψυχικοῦ κατεχόμεθα: Εὐχαριστίας πρὸς τὸν Παντοδύναμον ἐν Οὐρανοῖς Πατέρα ἡμῶν καὶ Θεὸν διὰ τὴν φωτεινὴν σταδιοδρομίαν ἣν ἐσημείωσεν ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ ὁ ἐκλιπὼν Πρωθιεράρχης. Αὐτὸς ὁ Δεσπότης ζώντων καὶ νεκρῶν ἄς ἀναπαύσῃ τὴν ἄκακον, πρὸ παντός, ψυχὴν του ἐν χώρῳ ζώντων καὶ σκηναῖς δικαίων, ἄς ἀξιώσῃ δὲ καὶ ἡμᾶς, τρέχοντας τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, νὰ κλείσωμέν ποτε τοὺς ὀφθαλμούς μας, ἀφίνοντες ὀπισθεν ἡμῶν τὴν μνήμην ἀκάκων, ἐνθέων, ζηλωτῶν χριστιανῶν, τὴν ὁποίαν, ἀναμφισβητήτως, ἀφίνει καὶ ἐκεῖνος.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰκόνα τοῦ πρὸς Κύριον μεταστάντος ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Οὔτε δὲ καὶ ἔχομεν τὴν τόλμην νὰ ἀποπειραθῶμεν τοιοῦτόν τι ἡμεῖς. Αὐτὸ θὰ τὸ κάμη μόνον ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικός τοῦ μέλλοντος, ὅστις μακρὰν τοῦ ἱστορικοῦ του θέματος εὐρισκόμενος, θὰ κατορθώσῃ νὰ ἴδῃ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ, ὅ,τι ἡμεῖς, φυσικῶς, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἴδωμεν καὶ ἐκτιμήσωμεν εὐρισκόμενοι ἐγγύτατα αὐτοῦ. Σχόντες ὅμως τὸ προνόμιον νὰ ὑπηρετήσωμεν παρ' αὐτῷ τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς φόρον ἐλάχιστον αἰτίου πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνης σύρομεν τὰς δλίγας αὐτὰς γραμμὰς, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ μὲν σῶμά του κατέρχεται εἰς τὸν τάφον, ἵνα διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἡ δὲ ψυχὴ του πτερυγίζει πρὸς τοὺς οὐρανοὺς

θαλάμους· διὰ τὰ τονίσωμεν τὰς μεγάλας ἀρετὰς αἵτινες προσέπιπτον εἰς τὴν ἀντίληψίν μας καθ' ὃν χρόνον παρ' αὐτῶ διηκονοῦμεν.

Ποῖος ἐξ ἡμῶν τῶν κληρικῶν θὰ ἀρνηθῆ ὅτι εἰς πᾶν μας βῆμα διατρέχουμεν τὸν κίνδυνον· νὰ γίνωμεν θύματα ἀνθρωπαρεσκείας; Ποῖος δὲ θὰ ἀρνηθῆ ὅτι πολὺ περισσότερον τὸν κίνδυνον τοῦτον διατρέχουν ὅσοι κατέχουν ἀξιώματα ὑπεύθυνα πολὺ καὶ ὑψηλά; Καὶ ποῖος θὰ ἀρνηθῆ ὅτι, οὐχὶ σπανίως, διὰ τὰ φανῶμεν ἀρεστοὶ προβαίνομεν εἰς ἐνεργείας, τὰς ὁποίας δὲν ἐπιδοκιμαζοῦν αἱ προσωπικαὶ ἀρχαὶ καὶ πεποιθήσεις μας, καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἀνθρωπαρέσκεια ἔγινε καὶ γίνεται πολλῶν δεινῶν πρόξενος τῇ Ἐκκλησίᾳ; Ἦκουε καὶ ὁ αἰόιδιμος Πρωθιεράρχης ἐνίοτε ἀμέσως, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ ἑμμέσως, κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς δράσεώς του: Τοὺς ἐπαίνους τῶν ὀλίγων, τὰς ἐπικρίσεις τῶν πολλῶν, τοὺς φόβους τῶν ἀνικανοποιήτων, τὰς συμβουλὰς τῶν ἀπὸ συστήματος συμβούλων καὶ παραινετῶν. Ἦκολούθει μ' ὅλα ταῦτα μετ' ἐπιμονῆς ἀπαρασλεύτου, μετ' ἀποφασιστικότητος στερεῆς καὶ ὅλως ἀκλονήτου τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν ἡ προσωπικότης του ἐχάραξεν ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν Κλῆρον καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τῆς ἀνάδοου του εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν. Ποῖα δὲ ἦσαν τὰ προσπίπτοντα εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ τῶν ἄλλων, ἰδίως ὅμως τῶν συνεργατῶν του, κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς πορείας του αὐτῆς; **Ἡ ταπεινότης καὶ ἡ πραότης.** Ὅταν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν προσεκάλεσε πρὸς ἑαυτὸν πάντας τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορητισμένους ἵνα τοὺς ἀναπαύσῃ, προσέθεσε, ὅτι πρῶτός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. Ὁ αἰείμηστος ἦτο μὲν βαθυτάτος ἱστορικὸς καὶ ἐπιστήμων, πλὴν τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῆς βαθείας Αὐτοῦ μελέτης καὶ σπουδῆς ἀναμφιβόλως ἦτο τὸ πρότυπον ὄλων ἡμῶν, ὁ Ἰ. Χριστός. Ἡ πανθομολογουμένη εὐλάβεια καὶ εὐσέβεια Αὐτοῦ, ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος τὸν ἐχαρακτήριζεν εἰς ὅλας του γενικῶς τὰς ἐνεργείας, ἡ ἠθικότης ἡ ἀσπληροσύνη καὶ τὸ ἐνάρετον γενικῶς τῆς ὄλης του ζωῆς καὶ πολιτείας ὅπως τὴν ἐγνωρίσαμεν, κατὰ τέσσαρα συναπτὰ ἔτη, κατὰ τὰ ὅποια μὲ ὅλην ἡμῶν τὴν αὐταπάρητιν καὶ τὰς ἀσθενεῖς δυνάμεις μας τὸν ἐξυπηρετήσαμεν, αὐτὰ ὅλα τρανότατα ἀποδεικνύουν καὶ βροντοφωνοῦν ὅτι ὁ Ἀθηνῶν Χρυσόστομος εἶχεν ἐσωτερικὴν ζωὴν, ἦτο ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Κύριον. Καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἐμιμήθη καὶ ἐνεσάρκωσεν εἰς τὸ σελτὸν Του πρόσωπον τὰς δύο μεγάλας ἀρετὰς, τὰς ὁποίας ὁ Σωτὴρ ἡμῶν προβάλλει προσκαλῶν πάντας ἡμᾶς νὰ πλησιάσωμεν Αὐτόν: Ὅτι πρῶτός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ.

Ὅταν κανεὶς γνωρίσῃ καλῶς καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τί σημαίνει

ὑπηρεσία καὶ διακονία ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ τῶν Ἀθηνῶν· ὅταν λάβῃ
 πείραν προσωπικὴν τῶν μυρίων προσώπων καὶ πραγμάτων, μὲ τὰ
 ὁποῖα ὀφείλει νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν καὶ σχέσιν ὁ ἐκάστοτε κρατῶν τοὺς
 οἶακας τῆς ὅλης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀπεράντου ἀρχιε-
 πσκοπῆς τῆς πρωτεύουσας τῆς· τότε μόνον θὰ δυνηθῇ νὰ ἐκτιμῆσθαι
 προσηκόντως ὁποῖα αὐτοθυσία καὶ αὐτοέλεγχος ἀπαιτεῖται διὰ νὰ εἶναι
 πρῶτος καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ ὁ ἐκάστοτε Πρωθιεράρχης τῆς σημερι-
 νῆς Ἐκκλησίας, τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀοιδιμος Ἀρχιεπίσκο-
 πος Χρυσόστομος τὸ κατώρθωσεν ἐπιτυχῶς μέχρι τέλους τῆς ἐπιγείου
 του ζωῆς. Παρηκολουθήσαμεν αὐτὸν διερχόμενον θυελλώδεις μῆνας
 ὀλοκλήρους· ἔξω τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἐμαίνετο ἢ κατ' αὐτοῦ κακία καὶ
 ὁ ἀπροκάλυπτος κατ' αὐτοῦ φθόνος καὶ ἡ βυσσοδόμησις καὶ ἡ κατα-
 συσκοφάντησις, ἧτις εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν ἀνατροπὴν του. Ἀτάραχος
 αἰεῖποτε, μετὰ προῳότητος καὶ τοῦ γνωστοῦ παντοτεινοῦ του μειδιάμα-
 τος ἀπήντα εἰς τὰς ἐκρήξεις τῆς ἀνυπομονησίας καὶ τῆς ἀγανακτήσεως
 ἡμῶν τῶν νεωτέρων! «Τί νὰ κάμωμεν· καὶ αὐτὸ θὰ περάσῃ». Καὶ
 πραγματικῶς ἐπέρα. Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν ἀκόλουθον σκη-
 νήν: Ἐπρόκειτο νὰ παραστῇ εἰς ὀρκωμοσίαν νέου ὑπουργικοῦ Συμ-
 βουλίου· καθ' ὃν χρόνον δὲ κατήρχετο ἵνα ἐπιβιβασθῇ τοῦ ἀναμένον-
 τος αὐτοκινήτου ὁ σωφὸρ εἶχεν ἐξαφανισθῇ. Γραμματεῖς καὶ κλητῆρες
 ἔσπευσαν εἰς ἀναζήτησίν του· πλὴν εἰς μάτην. Ὅλοι ἐκνευρισμένοι
 κατεφερόμεθα κατὰ τοῦ ἀμελοῦς τούτου ὑπαλλήλου. Μόνος ὁ Ἀρχιε-
 πίσκοπος πρῶτος καὶ ἤρεμος διέταξε νὰ ἔλθῃ ἀγοραῖον αὐτοκίνητον· ἡ
 μόνη δὲ μομφὴ τὴν ὁποῖαν διετύπωσε κατὰ τοῦ ὑπαλλήλου του ἦτο :
 «ὁ εὐλογημένος»! Ἴσως τὸ περιστατικὸν αὐτὸ θὰ φανῇ ἀσήμαντον
 εἰς πολλούς· δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ χαρακτήρ μας
 φαίνεται κυρίως ἀπὸ τὰς πρὸς τοὺς πολὺ κατωτέρους μας σχέσεις.
 Πολλοὶ ἐξέφραζον πολλάκις δυσανασχέτησιν διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μακα-
 ριωτάτου ἐπιδεικνυομένην ἠπιότητα καὶ ὑποχωρητικότητα· πλὴν ἀλλὰ
 ὁ Πρωθιεράρχης τῆς Ἐκκλησίας τοιοῦτος ἦτο πρὸς πάντας ἀνεξαιρέ-
 τως. Οὐδέποτε εἶδομεν αὐτὸν ἐν ὀργῇ διατελοῦντα· οὐδέποτε ἠκούσα-
 μεν αὐτὸν ἐκστομίζοντα λόγους ἀγανακτήσεως· οὐδέποτε τὸν εὔρομεν
 εἰς ψυχικὸν ἀναβρασμὸν καὶ ἀναστάτῳσιν. Ἡ δὲ ταπεινώσις αὐτοῦ
 ἦτο καὶ θὰ παραμείνῃ ἀληθῶς παροιμιώδης. Εἶχε προσόντα διανοη-
 τικὰ ὑπέροχα· περὶ αὐτοῦ οὐδεὶς ἀπολύτως ἔχει ἐναντίαν γνώμην.
 Ἡδύνατο νὰ ὀμιλήσῃ ἐξ ὑπογυίου ἐπὶ θεμάτων σπουδαίων καὶ νὰ
 ἀπασχολήσῃ ἐπὶ μακρὸν τὸ ἀκροατήριόν του· εἰς βραχύτατον χρονικὸν
 διάστημα, μᾶς νυκτὸς πολλάκις, ἠτοίμαζε λόγους ἐπικηδεῖους ἀξιολο-
 γωτάτους ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων ἄλλων αὐτοῦ ἀσχολιῶν· παρουσία-

ζεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ σοφὰ καὶ βαθυστόχαστα ἱστορικά συγγράμματα τοῦ τὸ ἔν μετὰ τὸ ἄλλο πλήρη παραπομπῶν εἰς ἔργα ξενόγλωσσα, ἀληθῆ κατάπληξιν προξενῶν περὶ τοῦ πῶς δύναται νὰ εὑρίσκηται εἰς διαρκῆ ἐπαφὴν μετὰ τῆς διεθνoῦς Θεολογικῆς φιλολογίας· ἡμέτεροι καὶ ξένοι ἐπιστήμονες ἐξεδήλουν τὸν ἀμέριστον θαυμασμόν των διὰ τὴν μοναδικὴν θεολογικὴν του παραγωγικότητα· καὶ ὅμως, παρ' ὅλα ταῦτα, οὐδέποτε ἠκούσθη περιαιτολογῶν, οὐδέποτε ἐκόμπασε καὶ ἐκαυχῆθη διὰ τὰ τόσα Του προσόντα, τὰς τόσας ἀρετάς Του· τοῦτο δὲ διότι πιστῶς εἰς τὴν ζωὴν Του ἠκολούθει Ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος περὶ Ἐαυτοῦ εἶπεν ὅτι εἶναι ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. Ἀπόδειξις δὲ τῆς ἄκρας ταπεινώσεως Αὐτοῦ ἦτο καὶ τοῦτο ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐδέχετό ποτε προσκλήσεις εἰς γεύματα καὶ δεῖπνα κοσμικοῦ χαρακτήρος· ὄχι μόνον οὐδέποτε παρέμεινεν ἐκτὸς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. ἔστω καὶ μετὰ φίλων, πέραν τῆς κανονικῆς νυκτερινῆς ὥρας· ἀλλὰ καὶ ὅτι τὴν μεγαλυτέραν εὐχαρίστησίν Του εὔρισκε μεταξὺ τῶν ὀρφανῶν Του, τὰ ὅποια ἢ στοργῇ Του εἶχε συναθροίσει εἰς τὰ ὀρφανοτροφεῖα καὶ τὰ ἄσυλα τὰ ὅποια διετήρει. Τίς θὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὄντως διέκρινεν Αὐτὸν παιδικὴ ταπείνωσις; Ἡ τίς ἐκ τῶν ἱερέων του, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν πολὺ ὑποδεεστέρων του, δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι παρετηρήθη ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου διὰ τὴν μὴ ἐπίδειξιν τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ εἰς τὸ πρόσωπόν Του; Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐκτιμήσεως προσωπικοτήτων, οἷα καὶ τοῦ ἐκλιπόντος Πρωθιεράρχου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν καὶ τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν, ὅτι δὲν εἶναι δύσκολον ἂν μὴ ἀδύνατον προσηκόντως νὰ κατανοήσουν καὶ ἐκτιμήσουν αὐτὰ οἱ σύγχρονοὶ του, ὅταν μάλιστα ἡ προσωπικότης, περὶ ἧς πρόκειται, χαρακτηρίζεται καὶ διαπνέεται ὑπὸ ἰδεωδῶν, εἰς τὸ ὕψος τῶν ὁποίων ἐλάχιστοι ἐκ τῶν κρινόντων εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐξαρθοῦν. Τοῦτο ἐφαρμόζεται ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὸν ἐκλιπόντα Μέγαν Πρωθιεράρχην τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει νομίζομεν ὅτι Οὗτος ἔσται γνωστὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ὄχι μόνον ὡς ὁ μεγαλύτερος αὐτῆς σκαπανεὺς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἀλλ' ἰδιαίτερος καὶ κατ' ἐξοχὴν ὡς «ὁ πρῶτος καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ». Εἴθε δὲ καὶ ἡμεῖς οἱ ἐπιζῶντες νὰ καταξιωθῶμεν τοιοῦτου ὑψίστου ἐπαίνου καὶ χαρακτηρισμοῦ ὅταν ἀπέλθωμεν ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου.

Λονδίνον 24 Ὀκτωβρίου 1938

† Ο Μ. ΑΡΧΙΜ. ΜΙΧ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ